

**Eindverslag research extra materiaal
voor het**

**Project
Homoseksualiteit
in en rond
de Tweede Wereldoorlog**

Historisch onderzoeker en verslaglegger: Martien Sleutjes

Begeleidingscommissie: Theo van der Meer, Judith Schuyf, Berry Feith, Wilfred van Buuren

2 maart 2022 / DEF

Inhoudsopgave

1. Samenvatting	3
2. Inleiding	5
3. DE EX-KOLONIËN	7
1. Inleiding	7
2. Ex-koloniën achtergrond.....	7
3.1.1. De Oost	7
3.1.2. De West.....	8
3. Resultaten	8
3.1. De Oost	8
3.2. De West.....	9
4. AANLOOP NAAR WOII EN DE OORLOG ZELF	11
1. Aanloop naar WOII.....	11
2. Archiefmateriaal	12
3. Tijdschriften bij IHLIA	17
4. Andere materialen	18
5. BB/BA: rubriek (auto)biografische beschrijvingen.....	21
6. Het dagelijkse leven in Nederland	21
5. DE DIRECTE AFLOOP	25
6. ROZE BEELDVORMING: ACHTERGROND EN COMPLEXITEIT	28
1. Achtergrond	28
2. Complex	31
2.1. Vervolgingen en de achtergrond ervan	31
2.2. Behoefte aan slachtofferschap	32
2.3. Vernieuwd racisme en fascisme	34
7. ROZE BEELDVORMING: DE BRONNEN	37
8. DE ROZE ONTPLOFFING	42
9. WEL OORLOG, WEL/GEEN ROZE, WEL/GEEN ROZE DRIEHOEK.....	47
10. DE BLIJVENDE INVLOED	52
11. VERDER ONDERZOEK	53
BIJLAGE 1 Seksueel geweld in WOII	55
BIJLAGE 2 Posters met link naar WOII	56

1. Samenvatting

Dit onderzoeksproject is een tweede fase in de samenwerking van IHLIA met Netwerk Oorlogsbronnen voor het vindbaar maken van literatuur en archiefmateriaal van IHLIA over de Tweede Wereldoorlog via de website oorlogsbronnen.nl.

In dit rapport kijkt de lezer in grote lijnen naar de 'helft' van het materiaal. In de eerste fase heeft Jack van der Wel een selectie gemaakt op basis van specifieke trefwoorden en 821 beschrijvingen aan de website toegevoegd: 97 beschrijvingen fictiemateriaal, 689 non-fictie en 35 DVD's.

Voor de tweede fase was de selectie-opdracht breder. Nog steeds zoekend binnen het materiaal van IHLIA of materiaal dat IHLIA zou horen te hebben, maar dan behalve de **oorlog zelf** moest ook materiaal naar de **aanloop** ervan en **de invloed** die de oorlog op de homobeweging had, bekeken worden.

Met hulp van stagiaire Tessa Karsten (English Language and Culture) werd 245 extra fictie-materiaal gevonden. Daarnaast komen 766 non-fictie items, 17 archieven en 13 posters binnen het materiaal van IHLIA in aanmerking. Al zoekende werden ook 90 nog niet beschreven items gevonden¹. Tessa heeft enkele aanbevelingen gedaan voor verwerving. Zij constateert een gebrek aan (Engelstalige) poëzie bij WOII waar die in WOI erg belangrijk was.

Omdat WOII in moreel opzicht een ijkpunt is, is zelfs deze tweede fase slechts een tussenstation. Er blijven boeken en artikelen binnenkomen omdat de oorlog een belangrijk onderzoeksveld blijft.

Het meeste materiaal uit de tweede ronde gaat over **de invloed** van de oorlog. Rond de **aanloop** en de **oorlog** zelf werd in de tweede ronde duidelijk minder gevonden.

Er is op verschillende manieren gezocht naar materiaal over de situatie in de ex-koloniën. Het archief leverde hier belangrijk materiaal op over lesbische vrouwen in de Oost, maar omdat de interviews met een ander doel waren afgenomen, kunnen ze niet zonder meer worden toegevoegd aan de NOB-collectie. In de tweede ronde zijn de archieven van IHLIA met succes doorgelopen en verhalen uit Roze Levensboeken toegevoegd.

Succesvol was ook de zoektocht naar aanvullend materiaal in de tijdschriftencollectie. Naast complete artikelen die opgenomen zijn of gaan worden in de catalogus is er een apart (omvangrijk) bestand gemaakt van kortere en langere quotes in diverse artikelen, vooral als ze sfeer makend waren in de discussie over de oorlog².

Het rapport begint met een hoofdstuk over ontbrekend materiaal in andere regio's dan Nederland. Het is belangrijk ons te realiseren dat het lhbt-leven tot zeker de jaren zeventig zich voornamelijk in de privésfeer afspeelden en dat veel verhalen niet de persoonlijke sfeer zijn ontstegen. Dat staat dan nog eens los van de vraag hoe diverse personen in Nederland en in de ex-koloniën zichzelf zagen en zichzelf benoemden. In de aanbevelingen wordt

¹ Zie verderop voor de uitwerking van werkelijk relevant materiaal, want er zijn vertalingen bij, etc.

² Homoseksualiteit in en rond WOII - tijdschriften als bron [2021-11].pdf = Project Homoseksualiteit in en rond de Tweede Wereldoorlog : Zoeken en vinden in tijdschriften : Gegevens per doorzicht tijdschrift geordend en waar nodig citaten uit artikelen die niet in de database van IHLIA zijn opgenomen / Martien Sleutjes. Amsterdam : [s.n.], november 2021.

daarom gewezen op de interview-bronnen die bijv. bij de Universiteit van Leiden zijn opgeslagen.

De oorlog was vanaf 1968 voor de lhb-beweging een belangrijk onderdeel van de emancipatiestrijd. Door wat ik emotioneel transnationalisme noem, werden de verschrikkingen van vooral de Duitse homoseksuele mannen gevoeld als eigen onderdrukking. Cijfers die zelfs geen recht deden aan de onderdrukking van de Duitse homoseksuelen werden gebruikt om de samenleving wakker te schudden.

Voor het onderzoek vertaalde dit zich in de vraag hoe het dagelijks leven in de oorlog was, hoe de te omvangrijke getallen tot stand kwamen, hoe omvangrijk de vervolging in Nederland was, de rol van slachtofferschap, de angst voor een hernieuwd fascisme na 1975 en het blijvend gevoel van ongelijkheid. Dit alles leidde tot een roze explosie die een zelfbewuste beweging opleverde en ook een omvangrijk monument om de Amsterdamse Westermarkt.

Omdat ik zelf ook onderdeel ben geweest van die roze explosie was ik benieuwd naar het verloop van de invloed van de oorlog. Het heeft lang geduurd voor de oorlog door de lhb-beweging werd teruggegeven aan de historici. De invloed van de roze explosie is groot gebleven: na jaren van regenboogvlaggen kon een reclamebureau bij het 40-jarig jubileum van IHLIA de roze driehoek opnieuw 'laden' en moeiteloos combineren met hedendaags begrip 'pride'.

De oorlog blijft voor de lhbt-beweging net als in de rest samenleving een ijkpunt. Hoeveel regenboogvlaggen er ook gehesen worden een paar keer per jaar is het goed te beseffen wat de gevaren van uitsluiten van individuen en groepen zijn. En WOII heeft die gevaren op vele manieren laten zien.

2. Inleiding

In de eerste maanden van 2021 plaatste IHLIA een advertentie voor een historisch onderzoeker voor het project ‘Homoseksualiteit in en rond WOII’. De opdracht was om bij IHLIA te zoeken naar meer materiaal voor de website Oorlogsbronnen.nl van Netwerk Oorlogsbronnen (NOB). In de eerste ronde heeft IHLIA ongeveer 800 items aan deze website toegevoegd. Dat waren vooral non-fictie (semi)wetenschappelijke boeken en artikelen die in de loop der tijd gelabeld werd met een descriptor die met WOII te maken had.

De onderzoeker werd geacht breder te kijken naar de aan- en afloop van WOII en ook te zoeken naar aanvullend materiaal in fictie, naar opiniërende artikelen in de lhbti-beweging over het belang van WOII en materiaal in archieven. Verwacht werd dat de uitbreiding naar de invloed van WOII op de lhbti-beweging extra materiaal op zou leveren.

In een separaat verslag *Homoseksualiteit in en rond WOII - tijdschriften als bron [2021-11]* (docx en PDF) wordt gedetailleerd uitgelegd hoe ik heb gezocht en wat ik heb gevonden.

Hier kortheidshalve de resultaten: er werden

- 1) 245 items in fictie gevonden waarvan de eerlijkheid gebied te vertellen dat daarin dubbele titels zitten omdat vertalingen zijn meegenomen;
- 2) 766 non-fictie items waarvan 173 alleen verwijzingen behelzen³. Deze groep non-fictie is onder te verdelen in: 72 boeken/scripties grijze literatuur, 151 boeken, 269 items uit tijdschriften (waarvan 34 al gedigitaliseerd), 22 items uit jaarboeken, 26 digitale artikelen, 23 full-tekst artikelen en 30 knipsels.
- 3) In de zoektocht zijn ook nog 90 artikelen gevonden die nog niet beschreven waren (sommige digitaal beschikbaar, enkele uit gedigitaliseerde tijdschriften en enkele uit buitenformaat tijdschriften waarvan de interessante artikelen nu gescand zijn).
- 4) Daarnaast zijn de knipselmappen WOII en Homomonument gescand, maar moet nog bekeken worden hoe dat materiaal verwerkt wordt.
- 5) Van de archieven ondergebracht bij het IISG zijn uiteindelijk 17 archieven geselecteerd en het bruikbare materiaal is gescand op de boekscanner van het IISG.
- 6) In het separate verslag wordt het ‘kleine materiaal’ (quotes, stukjes invloedrijke tekst, recensies, kleine artikelen) per onderzocht tijdschrift weergegeven.

Dit was de stand van zaken per 31-12-2021. De productie van materiaal rond (de invloed van) WOII gaat gewoon door. IHLIA zal blijvend materiaal sturen naar de NOB-site.

Impressies

In dit eindrapport wil ik mijn impressies van het gevonden materiaal weergeven om te proberen vervolgonderzoekers op een spoor te zetten. Soms moet dat wat uitgebreider zoals bij beeldvorming rond WOII. Bij het bekijken van het materiaal is duidelijk dat WOII bij

³ Deze verwijzingen komen doordat van een deel van de collectie van het Lesbisch Archief Leeuwarden de boeken niet zijn meegekomen bij de fusie en tot 1997 werden voor de rubriek Relevant in Homologie in de database ook signalementen opgenomen van boeken die hopelijk misschien nog eens ooit aangeschaft konden worden of die in (universiteits)bibliotheken aanwezig waren.

verschillende componenten van de activistische periode 1968-1998 soms wat vrijelijk werd gebruikt.

Mijn impressies kunnen niet volledig zijn, omdat ik van de eerste batch van 800 items maar een globaal overzicht voor mezelf heb gemaakt. Ik heb niet alles kunnen lezen en doorbladeren zoals ik dat bij het aanvullend materiaal heb gedaan. In dat aanvullend materiaal wordt echter veel teruggegrepen op het eerder gepubliceerde materiaal. Dus ik heb wel een idee, maar niet zoals ik dat zou hebben als ik als historisch onderzoeker het materiaal uit de eerste batch even grondig had bestudeerd. Wel moet ik erbij aantekenen dat opinievorming over WOII bij een aantal exposities die ik in de afgelopen jaren heb gemaakt al een belangrijke rol speelden⁴.

Dit rapport is daarmee een kruising geworden tussen een formeel literatuurrapport en beschrijving van mijn impressies. Her en der zijn aanzetten te zien tot artikelen die uit het onderzoek zouden kunnen voortkomen.

Voor de indeling is gekozen om eerst te beginnen met de zoektocht naar materiaal uit de ex-koloniën. Daarna wordt het gevonden materiaal opgedeeld in de aanloop naar WOII, WOII zelf, de directe afloop en de invloed van WOII. Dat laatste is opgedeeld in de beeldvorming die leidde tot de activistische periode waarin WOII, de vervolgingen en de roze driehoek een grote rol speelden, de activistische periode zelf en het einde daarvan.

In de gesprekken rondom de opdracht werd gesproken over extra aandacht voor de *aanloop* en de *afloop* van WOII in de lhbt-beweging. Nou is het probleem dat WOII nog steeds heel levend is in de lhbt-beweging. En gezien de gruwelen van WOII kan er eigenlijk geen afloop zijn. Wellicht dat de strijdbare activisten de rol van WOII voor de Nederlandse lhbt-ers hebben overdreven, maar de ideologie achter de vervolgingen (nazi en niet-nazi) hoort nog tot in de verre toekomst als waarschuwing herdacht te worden.

Er hoort met andere woorden geen afloop te zijn. Vandaar dat ik dit rapport de afloop van de oorlog beperkt wordt tot de eerste tien jaar na 1945 en dat verder gesproken wordt over de *invloed* van WOII op de lhbt-beweging.

Gaande het project had ik geluk met een stagiaire te kunnen werken. Tessa Karsten, studente Engels en stagiaire in de periode juni-augustus 2021, heeft apart een rapport uitgebracht over haar zoektocht naar (Engelstalige) literatuur met een randje WOII: *LHBTIQ+ fictie geschreven tijdens en over de Tweede Wereldoorlog: Een zoektocht naar aanvullend materiaal*

Terminologie

Ik heb ervoor gekozen zo historisch mogelijk met de diverse groepen uit de lhbt-beweging om te gaan. Dat betekent dat ik uit de alfabetsoep de letters gebruik die op dat moment relevant waren. Dus in plaats van de homobeweging of de lesbische en homobeweging wordt hier gesproken over de lhb-beweging. De biseksuelen traden niet zoveel op de voorgrond maar hun rol was er wel (bijv. Jef Last).

⁴ In de tentoonstelling over De Rooie Flikkers was uitgebreid aandacht voor de roze driehoek en import daarvan vanuit Berlijn.; in de kleine tentoonstelling over de mislukte kranstegging in mei 1970 was de oorlog en meningen daarover cruciaal.

3. DE EX-KOLONIËN

1. Inleiding

De projectopdracht die ik meekreeg, verbreedde de oorlog (aanloop en invloed na 1945) maar er werd ook gevraagd te kijken naar meer materiaal specifiek over Nederlands-Indië en Suriname en Antillen, de ex-koloniën. Ik heb er verhoudingsgewijs veel tijd in gestoken om relatief een beperkte hoeveelheid materiaal te vinden. Dan hoor je als onderzoeker toch in een filosofische modus te stappen: waarom vind ik niks, zoek ik niet goed of er iets anders aan de hand? Ik wil weloverwogen kunnen zeggen: niet vinden is ook vinden. In het onderstaande zal duidelijk worden dat de officiële bronnen (politie, pers, etc) niet meer opleveren dan al bekend is. Er zit meer hoop in oral history, maar de bronnen daarvan zijn meestal niet in bezit van IHLIA.

2. Ex-koloniën achtergrond

De Nederlandse koloniën waren belangrijk voor grondstoffen van de oorlogsindustrie. Loe de Jong⁵ en Van Reybrouck wijzen erop dat de olie in Nederlands-Indië de belangrijkste reden was voor de Japanners om hun expansiedrift tot het eilandenrijk uit te breiden⁶. In Suriname waren de bauxietmijnen belangrijk voor de geallieerden, terwijl op Curaçao de olieraffinaderij van groot belang was.

Dus de oorlog is belangrijk geweest voor de koloniën. Het wordt ingewikkelder als we naar lhb-zaken gaan kijken.

3.1.1. De Oost

Waar praten we over? Nederlands-Indië telde in rond 1900 12 miljoen inwoners, rond 1930 32 miljoen en in 1947 volgens het CBS 80 miljoen. Seks als zodanig kan daar het probleem niet zijn geweest^{7;8}. Als we bevolkingsomvang van 1940 op 40 miljoen schatten en we gaan uit van 5% mogelijke lhb-ers⁹ dan zouden er zo'n 2 miljoen mensen hebben rondgelopen in die oostelijke kolonie hebben rondgelopen die we nu het etiket lhb-er zouden opplakken. Een openlijk lhb-subcultuur was er net zomin als in Nederland. Het Indische Zedenschandaal uit 1938 benadrukte dat nog eens¹⁰. Hoe homoseksualiteit bij de Japanse bezetter lag, is hier niet onderzocht. Gebaseerd op enkele verhalen uit de eerste ronde: dat lag zeker niet makkelijk.

⁵ Jong, Loe de. – Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog : deel 11a, tweede band. Bijvoorbeeld p 694-695.

⁶ Reybrouck, David van. *Revolusi: Indonesië en het ontstaan van de moderne wereld.* – Amsterdam: Bezige Bij, 2020. // Hoofdstuk 6: De nijptang en de oliekraan, p 158 e.v.

⁷ Bedenk hierbij dat door de Japanse overheersing en hun slechte bestuur 2,4 miljoen Indonesiërs in de oorlog een hongerdood stierven (in Nederland in de Hongerwinter 22.000). Idem, p 247.

⁸ In het kader van kosten-baten heb ik oppervlakkig naar cijfers gezocht; het gaat me om de verhouding.

⁹ Dit is losjes gebaseerd op de Kinsey-toets uit 1948. Fijn verouderd, maar hier gebruikt om een idee te krijgen van wat de mogelijke omvang is.

¹⁰ Niet onderzocht, maar het feit dat in de tweede helft van de jaren dertig in diverse Europese landen en hun koloniën homoseksuele zedenschandalen opduiken, kan geen toeval zijn. In dezelfde periode komen er in christelijke en katholieke kringen in (in elk geval Nederland) stromingen op die zich afzetten tegen de toenemende rol van fascisme en nazisme. Enerzijds als zorgen dat de kudde niet naar de 'bruinen' gingen (Jan Andriessen in het blad van de RK Bouwvakarbeider), anderzijds als echte verdieping naar wat het geloof in deze situatie te bieden had. Bijv. *Horizon*, het gereformeerd apologetisch thetisch tijdschrift 1934-1950.

3.1.2. De West

In de westelijke koloniën waren de getallen flink anders: Suriname telde in 1921 107.562 en in 1950 177.089 inwoners¹¹. Volgens een andere bron was dat in 1950 217.400¹². En dat in een uitgestrekt land. De cijfers over de Antillen zijn wat moeilijker te achterhalen bij het CBS, maar om een indruk te geven: Aruba had in 1950 10.000 inwoners en in 1960 55.000.

Curaçao had in 1925 40.000 en in 1960 130.000 inwoners¹³. Ter vergelijking: Nederland 1940: 8,8 miljoen en in 1950 10 miljoen.

In deze bijna dorpse omgevingen in de westelijke koloniën met grote sociale controle is een niet-heteroleven in die periode moeilijk voorstelbaar. Het is als bij *crimen nefandum*: er moet over gezwegen worden. Connie van Nieuwkerk¹⁴, geboren op Curaçao na de oorlog, vertelt dat homoseksualiteit en lesbisch zijn zelfs in 1991 nog moeilijk lag. Dat kwam niet alleen omdat het concepten waren uit de Europese en Amerikaanse setting.

In Suriname en de Antillen werd er in de oorlog een soort dienstplicht ingevoerd, de Schutterij plus vrijwillige hulpdiensten (zoals de Burgerwacht op de Antillen en Landwacht in Suriname). De omvang was beperkt: in 1940 werden in Suriname 180 soldaten gemobiliseerd aldus de kennisbank van Het Verzetsmuseum¹⁵. Soldaten uit de West werden als *gunners* op geallieerde schepen in de oorlog ook toegevoegd aan de Amerikaanse troepen (die wel raciaal gescheiden waren en de NL-troepen niet) en na 1945 ook in de strijd in de Oost. De meeste doden uit Suriname en Antillen vielen dan ook op zee.

3. Resultaten

3.1. De Oost

Binnen de collectie van IHLIA zijn in de eerste batch een paar verhalen onder de radar gebleven. In de serie Roze Levensverhalen¹⁶ van IHLIA vertellen twee mannen die in Indonesië geboren zijn over hun jeugdervaringen in de oorlog: RL 13 *Rob Koppijn* [1939]: Levensboek en RL 32 *Wil van Beek* [1929]: *bespiegelingen van een leven*.

Bij de archieven zitten in ARCH03149 en ARCH03344 interviews met vrouwen die volwassen waren rond 1940 (zie voor een uitgebreider overzicht hoofdstuk 3.2.). In de interviews 08 en 15 komen vrouwen aan het woord die bij de inval van Japanners als verpleegkundigen werken en die in de jappenkampen hebben gezeten. Nr 15 gaat direct na de oorlog naar Nederland maar keert dan weer terug van 1947 tot 1950 als ze eigenlijk het nieuwe Indonesië wordt uitgezet.

Troostjongens

¹¹ VAN DUSSELDORP, D. B. W. M., and D. B. W. M. Van Dusseldorf. "DE TWEEDE ALGEMENE VOLKSTELLING SURINAME 1950." <i>Nieuwe West-Indische Gids / New West Indian Guide</i>, vol. 45, no. 1, 1966, pp. 38–44. <i>JSTOR</i>, www.jstor.org/stable/41970086. Accessed 18 Aug. 2021.

¹² <https://www.hindorama.com/veranderingen-in-de-bevolkingssamenstelling-van-suriname-chan-e-s-choenni/>

¹³ Ik heb me beperkt tot een snelle zoektocht in de cijfers van CBS. Kon de statistiek niet snel vinden terwijl die er volgens NA wel is: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.10.19.02>

¹⁴ <https://ihlia.nl/verhalen/roze-levensverhalen/collectie-levensverhalen/liever-lesbisch/>

¹⁵ <https://www.verzetsmuseum.org/nl/kennisbank/eigen-leger>, opgehaald: 3 oktober 2021

¹⁶ IHLIA verzorgt sinds 2012 de productie en publicatie van een serie waarin het leven van roze ouderen centraal staat. De techniek van de verhalen is oral history maar gebaseerd op levensverhalen zoals die in de ouderenzorg worden gebruikt. De uitkomst van de verhalen is sterk afhankelijk van de vertelkunst van de geïnterviewde en wat ze durven te vertellen.

Omdat in de psychiatrie rond oorlogstrauma's¹⁷ ook mensen met seksuele trauma's behandeld werden, is gezocht naar seksueel misbruik van gevangenen en jongeren. Daarbij heb ik een soort zinsprong gemaakt: 'als er tijdens de jappenbezetting troostmeisjes zijn geweest, dan zullen er toch ook wel troostjongens zijn geweest?'. Een bekend boek is de roman *The Empire of the Sun* van J.G. Ballard, waarin een jongen in een Jappenkamp wordt misbruikt. Het boek zit in de collectie van IHLIA en was deel van de eerste batch naar NOB.

Vervolgens zoeken op internet kom je op pagina's uit als:

[http://mediawiki.arts.kuleuven.be/geschiedenisjapan/index.php/Troostmeisjes tijdens WO II](http://mediawiki.arts.kuleuven.be/geschiedenisjapan/index.php/Troostmeisjes_tijdens_WOII) waar onder het kopje Troostjongens niet meer te vinden is dan: "Het is bekend dat twee Nederlandse mannen die anoniem wilden blijven verklaard hebben dat ook zij systematisch seksueel misbruikt werden door meerdere Japanse militairen. Troostmeisjes waren dus niet enkel vrouwen; ook enkele jongens van jonge leeftijd werden misbruikt."¹⁸ Let wel: enkele jongens tegenover een grote groep systematisch misbruikte vrouwen.

Wilfred benaderde vervolgens Nico van Horn, werkzaam bij KITLV die met suggesties kwam waaronder het veel verklarende artikel: <https://psychotraumanet.org/nl/honderd-moeders-en-geen-vader-seksuele-ervaringen-de-jappenkampen>¹⁹. Dit artikel is van de hand van J.N. Schreuder van de Stichting Centrum '45, is hier afzonderlijk aangeleverd maar komt ook voor in *Op de man af: psychoanalytische ideeën over mannelijke seksualiteit* / A. Stufkens red. dat als geheel is gedigitaliseerd.

In de suggesties van Van Horn zat ook een verwijzing naar de database van *Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië* In de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Zoek op: <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/search/homose%2A?type=edismax> en beperk de resultaten via Facets naar 15 verhalen die niet direct toegankelijk zijn. Het lezen en verwerken van die verhalen viel (helaas) *buiten de opdracht want elders beschikbaar*. Voor de onderzoeker die het wel gaat doen: kijk dan ook eens naar wat de link naar de *access restricted* Caribbean Sources inhoudt.

Aanvullend onderzoek zou gedaan kunnen worden bij het NIOD in het archief van de *Stichting Jongens in Japanse kampen '42-'45 (archiefrn 814)*, de uitgebreide dagboek-collectie, archiefnr 400 *Indische Collectie* (let op: 80 meter archief), archiefnr 401 *Nederlands-Indische dagboekboeken en ego-documenten*.

3.2. De West

In de zoektocht was er een lichte hoop dat de kleine legerverbanden die daar waren ook lhb-verhalen zou kunnen opleveren. De hoop om iets te vinden was gericht op levensverhalen of

¹⁷ De stroom verhalen die o.a. in Nederland op gang kwam door het werk van historici als Presser (De Ondergang, deel 1 en 2, 1965) en psychiaters als Bastiaans (film Begrijp me dat ik huil van Louis van Gasteren, 1972) was het begin van een blijvende andere blik op WOII, nl die van de slachtoffers.

¹⁸ Theo van der Meer merkt nav deze passage terecht op dat meisjes met instemming van de Japanse bezetter op grote schaal werden misbruikt. Voor de jongens is dat ongetwijfeld niet waar omdat homoseksueel gedrag voor zover bekend door de Japanse militaire organisatie niet werd geaccepteerd.

¹⁹ Artikel wordt overgedragen in vorm voor de website en de oorspronkelijke versie van de lezing van Schreuder.

interviews met bejaarde lhb'ers binnen het IHLIA-materiaal of via internet materiaal wat bij IHLIA zou horen, maar dat leverde niks op. Het zou kunnen zijn dat in *Black Archives* nog pareltjes van privé-informatie liggen die niet zijn ontsloten.

Hetzelfde geldt voor (persoonlijke) archieven die bij het NIOD liggen over Suriname en de Antillen en de persoonlijke verhalen in de eerdergenoemde Digital Collections van de UB Leiden/KNAW.

Uit een eerdere zoektocht op Delpher, het digitale krantenarchief met veel kranten uit de West voor een ander oorlogsproject was er succes met gedetailleerde informatie over de situatie in Europa gebaseerd op informatie uit Amerikaanse bronnen. De zoektocht naar lhb-zaken leverde echter niks op.

4. AANLOOP NAAR WOII EN DE OORLOG ZELF

1. Aanloop naar WOII

In de eerste selectie is de grote bulk van het beschikbare materiaal al naar NOB gegaan. Het Witboek, het Bruinboek, de zaak Van der Lubbe, de ondergang van de WHK en de wederwaardigheden van zijn stichter Magnus Hirschfeld, al dat soort items zijn al meegegaan in die ronde. De begeleidingscommissie verzocht me om in het materiaal van IHLIA ook specifiek naar de aanloop en de invloed van WOII te kijken.

In de ‘aanloop naar’ is er gezocht met termen als ‘(ontwikkeling van) fascisme en nazisme’ en gaandeweg naar begrippen rond het concept ‘politisering van homoseksualiteit’. Dat laatste omdat in de linkse politieke hoek homoseksualiteit en nazisme moeiteloos aan elkaar gekoppeld werd, maar ook omdat bijvoorbeeld bij de veroordeling van de groep rond Arondeus voor de aanslag op het bevolkingsregister in Amsterdam (1943) in de beschrijving van het grote *criminele* karakter van deze groep ‘homoseksueel’ en ‘Jood’ als meest negatieve werden gebruikt.

De ‘linkse’ combinatie van termen is in de eerste batch meegenomen. De ‘rechtse’ combinatie behoeft duidelijk nog onderzoek boven op het werk van Koenders, Oosterhuis en Tijsseling. Het ‘rechtste’ kamp stond waarschijnlijk in zijn beleving niet ver af van de gemiddeld mening: homoseksualiteit is onzedelijk, onnatuurlijk, minimaal een afwijking en gezien de bestaande wetten (Art. 248bis): crimineel gedrag. Dat het bij Art 248bis ging om een leeftijds grens was voor de meeste mensen een subtiliteit.

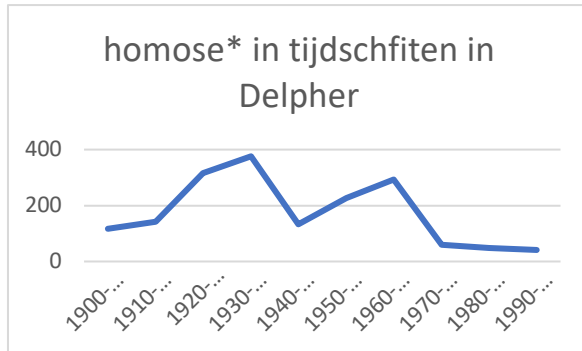
Om nog wat handvatten aan te reiken voor onderzoekers: een zoektocht in Delpher naar ‘homose*’ in gedigitaliseerde tijdschriften van 1930-1939 leverde 376 hits op. Er is met dat trefwoord gezocht om een check met de catalogus van de bibliotheek van Schorer te maken, maar die catalogus laat veel titels onvermeld. In de wetenschappelijke titels is ook gezocht naar literatuurlijsten maar dat leverde geen nieuwe titels op. In het krantenbezit van Delpher levert diezelfde periode 1039 hits op (waaronder veel kranten uit de ex-koloniën).²⁰

Er is ook gezocht met de trefwoorden ‘248bis’ en ‘zedenschandaal’. Bij de kranten zou men een piek verwachten rond 1970 als de discussie over de afschaffing van het artikel gaande is, maar opvallend genoeg komen de meeste van de 375 artikelen in het ‘eigen’ krantenbestand van Delpher uit de periode 1920-1939 en dan vooral de periode 1930-1939. Bij de 273 artikelen uit gedigitaliseerde kranten in andere archieven is het eveneens hetzelfde. In tijdschriften scoort het 94 keer en weer maar daar zijn iets meer artikelen uit de periode 1910-1919 toen de wet werd aangenomen.

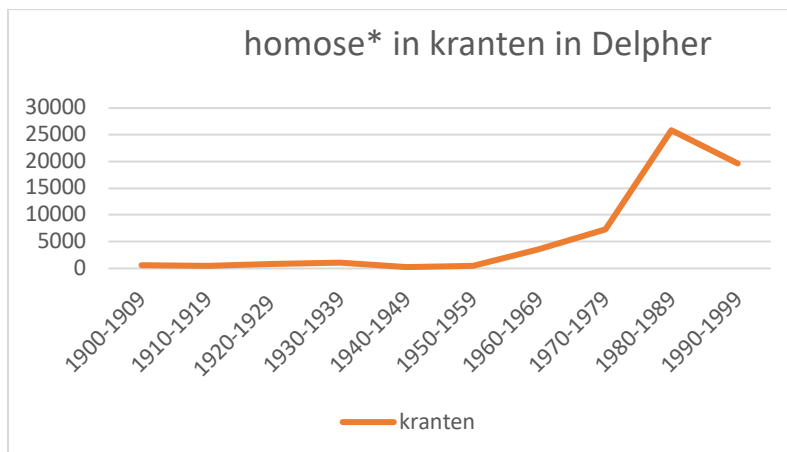
Bij zedenschandalen (maar dan kan over van alles en nog wat gaan) heeft Delpher 1040 artikel in eigen bestand, 112 in externe archieven en 110 items in tijdschriften en telkens ligt toch de nadruk op de jaren 1920-1939.

²⁰ i.v.m. met copyright zijn belangrijke grote kranten niet opgenomen en bij overige kranten vaak niet na 1995. Bij tijdschriften zijn “ongeveer 100 tijdschrifttitels gedigitaliseerd. Deze titels zijn geselecteerd op basis van uitleengegevens van de KB en op een enquête die is ingevuld door honderd wetenschappers. Titels die al eerder verfilmd of elders digitaal beschikbaar zijn, zijn niet in de selectie opgenomen.”

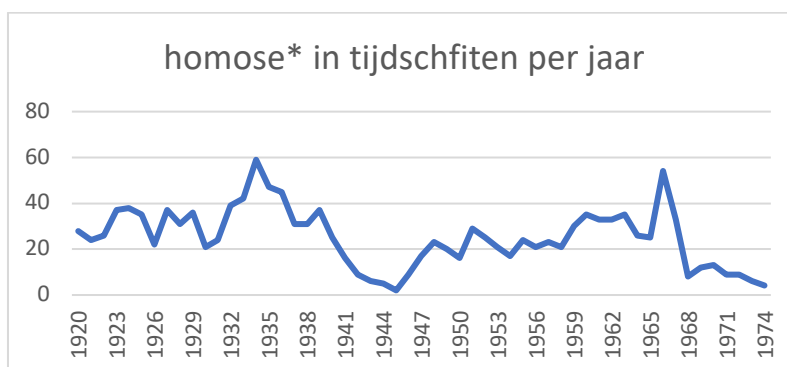
Als naar het verloop van de items rondom de term 'homose*' in de twintigste eeuw wordt gekeken dan is er een opvallend verschil tussen de tijdschriften en de in- en externe kranten. In de tijdschriften van Delpher zijn er in de 20ste 1768 items verschenen waarvan meer dan de helft van vóór 1940 (net zoals bij de twee andere zoektermen), terwijl bij de kranten in Delpher 62262 scoren en de externe 8638, met voornamelijk de nadruk op de periode na 1970.

Grafiek 1

Grafiek 2

Grafiek 3

2. Archiefmateriaal

IHLIA brengt zijn archieven onder bij het IISG. Onderzoek is gedaan via de website van IISG, omdat dat makkelijker was dan zoeken in de database van IHLIA die noodgedwongen zeer afwijkt van de andere databases van IHLIA.

De zoektocht is gebaseerd op bekende trefwoorden die in de rest van het project gebruikt zijn aangevuld met ‘tijdsaanduiding’ of ‘leeftijd’: persoonsarchieven van mensen die qua leeftijd de oorlog hebben ervaren. Verder de archieven rondom het Homomonument in Amsterdam.

Uit een uitgebreide lijst van 30 mogelijke archieven is na overleg met Jack (voormalige) en Wilfred (huidige beheerder) gekozen voor 17 archieven.

Twee archieven zijn al eerder aangeleverd: ARCH03132 Marian van de Ruit en ARCH04759 Rolf A. Döhrn, beide materiaal voor autobiografische boeken. Het archief van Döhrn is op oorlogsbronnen.nl abusievelijk aangegeven als IISG-archief.

Verder zal eerder gekopieerd materiaal van ARCH03126 Henk Wildschut, ARCH03412 van de Amsterdamse Jongeren Aktiegroepen Homoseksualiteit en ARCH03414 FSWH beoordeeld worden op relevant materiaal, maar dat zal hier verderop gebeuren bij de invloed van WOII. Omdat digitaliseren van archieven procesmatig ingewikkeld is, is er hier gekozen om door mij interessant bevonden materiaal onder de boekscanner van het IISG te leggen. Die levert hoogwaardige pdf's op die bij tentoonstellingen in de afgelopen jaren goed bruikbare beelden opleverden²¹. Deze gedigitaliseerde archieven zijn waar dit mogelijk is met Adobe Acrobat OCR leesbaar gemaakt.

Hoe de beschrijvingen van het gevonden archiefmateriaal aan de NOB-website moet worden toegevoegd, behoeft nog onderzoek omdat de gegevens bij gebrek aan adequate velden niet zomaar aan de IHLIA-database kunnen worden toegevoegd.

Archiefmateriaal voorafgaand of over de oorlog zelf op archiefnummer geordend

ARCH03124 Thijs Maasen

Thijs Maasen heeft zijn proefschrift gewijd aan Gustav Wyneken, een Duitse pedagoog die een rol speelde in de Duitse jeugdbeweging maar die ook tegen paragraaf 175 aanliep. Maasen heeft een deel van het archief van Wyneken gekopieerd waaronder een uitgebreide briefwisseling tussen Gustav en Herbert Köntizer. Voor zijn onderzoek had hij helaas van een paar jaar met juist voor het WOII-project cruciale momenten geen brieven nodig: te weten de jaren met de Rijksdagbrand en het proces, de sluiting en boekverbranding van WHK en in 1938 de Kristalnacht.

Uit doos 4 map 7 zijn alleen de (weinige) handgeschreven brieven van Herbert aan Gustav uit 1940 en 1941 gekopieerd. De oorlog speelt daarin een rol, zeker omdat Köntizer in 1941 een reis maakt door (bezet) Europa.

In doos 4 map 1 zitten enkele getypte brieven van Wyneken aan officiële instanties in 1940 (nazi-regering) en 1945 en 46 aan de militaire regering van de bezetters rond zijn school in Wickersdorf.

ARCH03149 Anja van Kooten Niekerk en ARCH03344 Verkeerde Vriendschap Verhalen oudere lesbische vrouwen

Voor het boek *Verkeerde vriendschap: lesbisch leven in de jaren 1920-1960* uit 1985 interviewden Anja van Kooten Niekerk en Sacha Wijmer tussen najaar 1982 en voorjaar 1984

²¹ Hoewel bij van een van de twee scanners soms de belichting aan de onderkant moet worden gecorrigeerd

22 vrouwen. De oudste was geboren in 1904 en de jongste in 1936: 10 van voor 1920, 5 tussen 1920 en 1926 en 6 tussen 1927 en 1936.

De anonimiseerde interviews hadden als doel om voor de Schorerstichting een boek te maken over de levenswijze van deze (meestal werkende) lesbische vrouwen en hoe zij zichzelf zagen. Voor dat boek was 'de oorlog' alleen van belang om te zien hoe de vrouwen hun sociale leven toen indeelden.

In een tussenrapportage verwoorden de onderzoeksters hun doelstellingen:

“Als rode draad door het onderzoek loopt de vraagstelling: 'hoe verliep de kennismaking met het begrip lesbisch, welke invloed had dit op (de verschillende terreinen van) het leven van de betrokkenen en hun contacten met vrouwen en hoe zag de beleving van het lesbische er voor.de verschillende vrouwen uit.

Op dit moment werken we met vier voorlopige thema's: het begrip lesbisch; Werk; Levensstijl; Subcultuur.”²²

In de interviews komt de oorlog anders naar voren. Sommige geïnterviewde vrouwen zijn heel specifiek over de oorlog (vooral de verhalen over Nederlands-Indië), in andere interviews meandert het gesprek over voor, in en na de oorlog.

De uitgetypte interviews zijn anoniem maar het archief bevat ook de sleutel tot de vrouwen achter de genummerde interviews. ARCH03344 Verkeerde Vriendschap Verhalen oudere lesbische vrouwen doos 2 map 4 bevat de vragenlijst met achtergrondinformatie over familiestatus e.d. die de geïnterviewde invulde plus de toevoeging:

“Deze gegevens zijn vertrouwelijk en worden vertrekt ten behoeve van het levensverhalenproject van de Schorerstichting. De gegevens worden niet voor andere doeleinden gebruikt.”

In ARCH03344 Verkeerde Vriendschap Verhalen oudere lesbische vrouwen doos 2 map 2 zit de eerste categorisering van de interviews met vooraf ten behoeve van lezingen een overzicht over namen, nummers van interviews en geboortjaar.

Van deze gegevens moet bekeken worden hoe de belofte aan de geïnterviewde vrouwen gestand kan worden gedaan terwijl de belangrijke informatie die door hen is verstrekt wel toegankelijk is, maar nu ook in digitale versie.

Inhoudelijk

Er zijn 22 vrouwen geïnterviewd (meestal 2 keer) en één vrouw is benaderd voor zij-informatie²³. Één vrouw heeft zich na het interview teruggetrokken. Bij de nummers 09-13 is er blijkbaar een groepsinterview gehouden. De nummers 01-08 en 14-22 zijn individuele interviews.

In het gecombineerde interview 09-13 komen de trefwoorden 'oorlog, wereldoorlog, nazi, fascis, indië, indo, japp, politie en SS' niet voor.

In de overige interviews speelt de oorlog wel een rol, hoewel het bij sommige alleen tijdsaanduiding is. De interviews 08 en 15 betreffen vrouwen die in Indonesië waren tijdens de oorlog en/of tijdens de politionele acties.

²² ARCH03149 Anja van Kooten Niekerk doos 1 map 1-lezingen, p 3 van de pdf

²³ Geen idee wat dat hier betekent; het uitgetypte interview waarvan er meerdere versies zijn bevat globaal dezelfde informatie als de andere interviews.

In meer interviews speelt Indonesië een rol, omdat vrouwen er zijn opgegroeid of een Indonesische kennis hadden.

In interview 20 komt al meanderend het uitgaansleven tijdens WOII in Amsterdam aan de orde bij een vrouw waarvan haar vader in 1943 in een oude Joodse apotheek op de Zeedijk een kroeg begint en die zelf als 18/19-jarige bij Bet van Beren gaat werken.

ARCH03157 Chawwa Wijnberg

In 2019 overleed dichteres en kunstenares Chawwa Wijnberg. In een interview in Homologie 1987-06 viel ze op omdat bij de publicatie van een dichtbundel heel geëmotioneerd raakt bij een vraag over WOII.

IHLIA heeft een deel van haar archief gekregen, voornamelijk de schetsboeken met aanzetten tot tekeningen en enkele uitgewerkte tekeningen. Haar tekeningen waren bekend in de feministische beweging.

Inhoudelijk:

In ARCH03157 Chawwa Wijnberg doos 1 map [ongenummerd] zit tussen de schetsen, tekeningen en dergelijke een opgevouwen notitie van 1 pagina uit een matrix printer over wat de maand mei met haar doet.²⁴

In ARCH03157 Chawwa Wijnberg doos 2 map [0] zitten in een schetsboek drie emotionele tekeningen rond haar geboortedag 6 juli 1942²⁵.

ARCH03332 Wim Willemse

Willemse was betrokken bij de “Jef Last Bibliotheek”, tenminste zo noemt hij dat. Aangezien Last in en rond de oorlog een belangrijke rol in homoseksuele kringen speelde, was het interessant te kijken of er iets uit die periode in het archief zit. Last zette met zijn ervaring rond nazisme en fascisme de redactie van Levensrecht in mei 1940 aan alles te vernietigen. Helaas bevatte het archief niets over deze periode.

ARCH04564 Hans Rutgers

Dit persoonsarchief met knipsel en ansichten uit de culturele sector van vooral na 1947 viel in de zoektocht bij het IISG op met de tekst ‘herinneringen uit 1940’

In doos 1 map 1 zit inderdaad nummers van het Parool van mei 1945 en het Zuid-Hollandsch Dagblad van 4 mei 1945 plus tijdschriften van *De Wervelwind* uit 1943 die als vlugschriften door

²⁴ Ook opgeslagen als: ARCH03157 Chawwa Wijnberg doos 1 map [ongenummerd] mei herinnering

²⁵ Los opgeslagen als: ARCH03157 Chawwa Wijnberg doos 2 map [0] alleen tekeningetjes rond 6 juli 1942 haar verjaardag

vliegtuigen waren gedropt. Al dit materiaal is al voorhanden bij IISG, NIOD en in Delpher.nl. In doos 5 map 1 zitten Ansichtkaarten en enkele foto's van bekende plekken maar in vooroorlogse staat.

ARCH03355 Archief ps. Arent van Santhorst = Jaap van Leeuwen

Dit persoonsarchief van een van de oprichters van het COC is gedigitaliseerd. Omdat het archief chaotisch is overgedragen is de logica soms moeizaam en lopen diverse perioden door elkaar. Van Leeuwen was lid van de Paroolgroep, is opgepakt en heeft zeven maanden in de gevangenis gezeten, maar is vrijgekomen. Er zitten dan ook in het archief uitnodigingen voor bijeenkomsten van ex-politieke gevangenen. Verder is er correspondentie met de bank over rechtsherstel rond dividend op zijn aandelen die tijdens de oorlog waren stopgezet. Het meest opvallende is in doos 3 map 9 een brief van nicht Lien dat er bij haar een NSB-er aan de deur is geweest en in doos 4 map 11: een lijst van gevaarlijke (onbetrouwbare) personen tijdens de oorlog.

Een twijfelgeval zit in doos 7 map 4: een van de vele lijsten die Van Leeuwen maakte. Bij namen als Willem Arondeus en Rudolf Bloemgarten staat een soort t die waarschijnlijk aanduidt dat ze zijn overleden. Bij Arondeus en Bloemgarten is dat duidelijk door de oorlog, maar bij veel andere namen is in elk geval geen hit te vinden in <https://oorlogsgravenstichting.nl> en ook zijn er veel namen van bekende personen die al ver voor de oorlog overleden.

Nog te onderzoeken:

Helm de Laat, geschiedenisspecialist van de roze geschiedenis Nijmegen was voor zijn vroegtijdig overlijden bezig met een publicatie over het fascistisch denken in de (homoseksuele) vriendenkring rondom (de schilder) Pyke Koch. Koch is in de buurt van Nijmegen geboren en had daar een vriendenkring die idolaat van hem was. Een deel van het materiaal voor het onderzoek van Helm is via Lesbisch Archief Nijmegen bij IHLIA gekomen, maar nog niet onderzocht.

Een discussie waard

Een punt wat al meer onderzoekers hebben genoteerd: nogal wat lhb'ers die in de oorlog in het verzet hebben gezeten, vertelden daar na de oorlog niet over. Jaap van Leeuwen is een duidelijk voorbeeld. En dan is er het probleem van mensen die wel in het verzet hebben gezeten, maar waarvan de seksuele geaardheid niet bekend is: of omdat ze zichzelf niet als lhb-ers zagen of omdat ze dat verborgen hielden. Juist de vrouwen wordt dan veel tekortgedaan.

Materiaal over Gezina van der Molen had IHLIA al aangeleverd maar het meeste materiaal over haar komt dan toch van het NIOD. Ik heb een zoektocht gedaan naar materiaal over Jacoba van Tongeren (de bonnenkoningin) die samenwoonde met de verpleegster Nel Wateler, maar dat is dan ook het enige feit wat te vinden was. Dat sluit ook aan bij een discussie over belangrijke historische personen: we kunnen als historici niet zomaar mensen gaan outen.

Maar zelfs bij bekende lhb'ers, bijvoorbeeld lesbische vrouwen zoals Radcliffe Hall en Gertrude Stein, leverde een zoektocht alleen wat extra artikelen op in Nederlandse lhb-tijdschriften.

3. Tijdschriften bij IHLIA

Der Kreis

Het aantal bladen voor lhb'ers en dan voornamelijk homoseksuele mannen was voor 1940 uiterst beperkt. In Nederland was er in 1932 een poging gedaan met het blad *Wij*, maar dat kende maar één nummer. In januari 1940 volgde het blad *Levensrecht*²⁶ dat bij het begin van de bezetting meteen werd opgeheven. In die nummers niets over de situatie in nazi-Duitsland.

In Zürich Zwitserland kwam Laura Thoma in 1932 naar een lesbisch Berlijns voorbeeld uit 1930 (*Frauenliebe*) met *Freundschafts-Banner*. In 1933 maakte ze voor dit tijdschrift een doorstart samen met Auguste Bambula. In 1937 ging het tijdschrift *Menschenrecht* heette en werd het onderdeel van een succesvolle campagne om homoseksualiteit uit het strafrecht te krijgen wat in 1942 lukte. De fut was er toen blijkbaar uit. Het blad ging verder

onder leiding van homoseksuele mannen ('Rolf' = Karl Meier) een voornamelijk op mannen gericht blad als *Der Kreis* en bestond tot 1967.

IHLIA heeft van *Schweizerisches Freundschafts-Banner* (Zentral Organ der homoerot. Bewegung der Schweiz) alleen één nummer uit 1933²⁷. Van *Menschenrecht* begint dit met nummer 10 uit 1938 en loopt slechts door tot nr. 2 februari 1940. Van *Der Kreis* begint de cyclus bij IHLIA pas per 1 januari 1943 en loopt door tot nr 12 van 1965. De laatste jaargangen zijn bij IHLIA niet aanwezig.

En hier doet zich iets merkwaardigs voor.

In het blad *Menschenrecht* wordt het Hitler-regime genoemd. De rol van de communistische, Joodse en openlijke homoseksuele journalist Kurt Hiller is daarbij groot. Hij vlucht in eerste instantie in 1934 naar Praag en vlucht later naar in 1938 naar Engeland. Hij werd in 1933 door de Gestapo opgepakt (zie knipsel van internet via zoekterm Kurt Hiller geplukt uit *Jewish Daily Bulletin*, New York), gemarteld en na 9 maanden in gevangenschap en later volgens een andere bron in Oranienburg Concentratiekamp vrijgelaten. Hij ondersteunt een actie voor een speciaal fonds: "*Aufruf an unsere Artkollegen und -Kolleginnen, die eine Heimat haben! Zahlreiche unserer Artkollegen, die in Deutschland vor dem Hitler-Regime für unseren Kampf tätig waren, mußten unter dem Nazi Regiment ins Ausland flüchten ...*"

Monday, Oct. 16, 1933.

Kurt Hiller, Victim of Nazi 'Gestapo', in Serious Condition, Paper Reveals

(Jewish Telegraphic Agency)

LONDON, Oct. 14—Kurt Hiller, well-known Jewish journalist who was arrested in the early days of the Nazi regime, imprisoned in a concentration camp, released and subsequently rearrested in August by the Gestapo, terroristic Nazi secret police organization, is in a critical condition, according to a special article in The Manchester Guardian.

Hiller is reported as suffering from wounds received from beatings at the hands of the terrorists. It is alleged that steel rods were used on his body.

The article discloses that the Gestapo maintains a special prison in Columbia Strasse, Berlin, formerly a military prison. About twenty Jews are behind its bars. During the recent Jewish High Holidays they were ordered into the courtyard of the prison and obliged to mumble Hebrew prayers amid Nazi jeers.

According to the correspondent of The Guardian, flogging is the lightest form of torture. Other forms of torture are practiced, he writes, which are the exclusive invention of the Hitlerite government officials.

²⁶ Zou de titel *Levensrecht* toeval zijn als de Zwitserse tegenhanger *Menschenrecht* heette?

²⁷ En dat is waarschijnlijk de tweede jaargang, maar dan op het tijdschrift met Romeinse cijfers aangegeven en dan lijkt het de 11^e jaargang.

Milde Gaben in bar werden unter bester Verdankung gerne entgegengenommen und sind solche auf unser Postcheckkonto VIII 21 560, unter dem ausdrücklichen Vermerk „Hilfsfonds“, einzuzahlen. Jede Einzahlung wird im „Menschenrecht“ in diskreter Form speziell verdankt. Wer schnell hilft, hilft doppelt! Vergeßt das nicht!

„Liga f. M”²⁸

In het openingsartikel van hetzelfde nummer (en het slot van het artikel in het februari-nummer) hekelt hij de nieuwe aangescherpte anti-homowet in Polen vergelijkbaar met de aangescherpte Duitse wetten onder het Hitler-regime.

En daarna wordt er in de Zwitserse kolommen gezwegen over alles wat met Duitsland te maken heeft tot in maart 1945 plotseling het woord *Hitlerjugend* valt.

In mei 1945 gaat het pas echt los (p11 als voorbeeld) en dat blijft zo tot het laatste nummer (bij Ihlia uit 1965). Opvallend is dan ook meteen een oproep van een liberale politieke beweging om iedereen die aan

naziorganisatie in Zwitserland heeft gewerkt het land uit te zetten. Het is mij niet bekend of er Zwitserland een neutraliteitscensuur was of dat deze stilte zelfgekozen is. Hiller mag in 1943 vanuit Londen een kunstwerk beschrijven, hij wordt nog een paar keer genoemd, maar elke relatie met nazi-Duitsland is blijkaar uit den boze. Tot mei 1945.

Figuur 1 Mei 1945

Helvetischer Arbeiter

Evivo la libertá!

DIE DEMOKRATIE wird von Despoten geleitet, die bessere Demokratie von besseren Despoten. Glauben wir es uns ein, daß die sogenannte Intelligenz der gemittelte Maß daran schuld ist, wenn die Demokratie ihre Lebensbedingungen hat, die Geistlichen, Leuten, Schriftsteller, Redatoren und überhaupt die Menschen, die die Massen der Bevölkerung antreiben und führen. Die Demokratie ist eine geführte Mehrheit – wer und was für Menschen sind also die Führer? T. O. MURPHY

Wir fordern die Anweisung all denen, die sich aktiv am Aufbau nazistischer Organisationen in unserem Lande beteiligt haben. Der Nationalsozialismus ist nicht tot. Er ist in vielerlei Gestalt untergetaucht. Wir müssen dafür sorgen, daß nicht die Schweiz zum geistigen und politischen Richtschnur der Verächter einer kerkhaften Gewissens wird, die sich gegen alle Humanität und das Christentum, gegen die Demokratie und Souveränität auch unseres Landes richtet.

Aus der Erklärung der Jungliberalen Bewegung der Schweiz, 7. Mai 1945.

11

4. Andere materialen

In het onderzoek naar materiaal over 'troostjongens' in Nederlands-Indië heb ik zoektermen als 'seksueel geweld' e.d. gebruikt. Daarmee kwam natuurlijk ook materiaal over de oorlog in West-Europa naar boven. Berucht zijn de verhalen over verkrachting van vrouwen als oorlogswapen waarbij zeker bekeken moet worden of deze een politieke (anticommunistische of antinazistische) ondertoon hebben. Inzoomen op seksueel geweld tegen of door Ihb'ers is een stuk ingewikkelder. Het beeld vernauwt zich dan tot concentratiekampen. En dat blijft zo zelfs met uitbreiding van

²⁸ Menschenrecht, nr 2 21 januari 1939, p 5/6 oproep, p1 artikel over Poolse wetgeving.

zoektermen met Engelse (world war concentration camp gay & male rape) en later Duitse termen. Er komen dan artikelen naar boven die via *Journal of Homosexuality* al in het vizier waren. Zie ook Bijlage 1. Het onderzoek naar de rol van 'male rape' als oorlogswapen staat duidelijk nog in de kinderschoenen en strekt zich niet uit tot WOII.

In de verhalen over het bordeel voor de kampleiding in Auschwitz (o.a. Robert Sommer: *Das KZ-Bordell*, zie NIOD) komt naar voren dat het geweld tegen jonge (Joodse) kampbewoners (m/v) afnam toen er een bordeel voor de kampleiding werd ingericht. Inzoomend op de jongens komt het begrip 'piepel' om de hoek kijken.

Het woord staat voor mannelijk geslachtsorgaan en betekent gelijk iets kleins of zwaks²⁹. Het meest bekend is natuurlijk 'piepelen' als 'bedriegen' of 'in de maling nemen'. In het Duits komt het woord ook voor als 'penis' en in regionaal dialect ook als 'jongetje'.

Zoekend met dat begrip werd via <http://www.dedokwerker.nl/verkrachting.html> verwezen naar een Israëliëse tv-documentaire uit april 2015 *Screaming Silence* van Ronnie Sarnat. Zij laat daarin vrouwen en mannen aan het woord die als tiener de seksuele wensen van bewakers moesten vervullen voor een extra maaltijd of misschien wel om te kunnen blijven leven.

De zoektocht naar die documentaire die ook door een Amerikaanse geïnteresseerde tevergeefs is verricht, leverde niets op behalve dat ie in 2018 nog eens vertoond is in de VS³⁰. Bij het NIOD is hij ook niet bekend. Een mail aan de beheerder van dedokwerker.nl is niet beantwoord. Een artikel in: <https://www.christenenvoorisrael.nl/artikelen/seksueel-misbruik-tijdens-de-holocaust> is als pdf meegeleverd.

Een van de belangrijkste artikelen die voor verder denken en studie van belang kan zijn, is de *master thesis* uit 2019 van Laura Jule Landwehrkamp *Male rape in Auschwitz?* voor het Hugo Valentin Centre van de Uppsala Universiteit waar een tweejarige cursus Holocaust & Genocide Studies is gehouden. Zij onderzocht aan de hand van bestaande én nieuwe interviews de dynamiek van seksueel geweld rond 'Kapo-Piepel'. Het seksuele misbruik van de jongens lijkt in haar studie sterk op de manier waarop kinderverkrachters hun prooi binnen lokken of de manier waarop in gevangenissen gelijkgeslachtelijke relaties beginnen: er is een periode van aftasten of het slachtoffer meegaat in de lijn die de dader uitzet. Er was enige speelruimte voor het slachtoffer omdat de dader ook illegale handelingen deed.

IHLIA heeft op dit terrein 4 boeken van Ka-Tzetnik 135633 waarin hij o.a. zijn verhaal verteld als piepel in Auschwitz. Aangezien de boeken uitkwamen in een periode van onderdrukte seksualiteit in het Israël-in-opbouw is er nogal wat te doen over het wel-of-niet pornografische karakter en het niveau van zijn schrijfstijl: zie *Holocaust Pulp Fiction*³¹ voor pro en con argumenten.

Roze Levensboeken

IHLIA produceert sinds 2013 een serie genaamd Roze Levensboeken met meer en minder uitgebreide verhalen van oude lhbt'ers. In augustus 2021 stond de teller op 43 verhalen, waarvan 17 een WOII-component hebben. Daarvan gaan twee specifiek in op de situatie in

²⁹ Overigens betekent het in sommige Vlaamse dialecten ook: vlinder.

³⁰ <http://www.roosevelthouse.hunter.cuny.edu/events/film-screening-screaming-silence/>

³¹ Geschreven door David Mikics in Tablet (Magazine) 19 april 2012

Indonesië, toen Nederlands-Indië (eerder aangehaald). Een verhaal, in het Engels, vertelt de geschiedenis van een man die als 19-jarige Engelsman zich aanmeldde bij de Navy, in de VS een vliegopleiding kreeg en in 1944 terugkeerde in Engeland. Een actieve missie in het Verre Oosten zat er door een landingsfout in Egypte niet in en terwijl hij hierover verantwoording aflegde en vervolgopleiding moest doen, eindigde de oorlog.

Er zijn enkele verhalen van mensen uit 1927, 1929 (Indië) en 1930 en 1931 die de oorlog wat bewuster hebben meegemaakt. In veel verhalen van de kinderen die tijdens de oorlog jonger waren of in 1944/1945 zijn geboren is de impact die de oorlog op hun ouders heeft gehad voelbaar.

Andere verhalen/literatuur

De weerslag van de oorlog in literatuur (fictie) was in de eerste ronde voor NOB al opgemerkt: een selectie van 97 titels. Bij een nadere beschouwing plus het onderzoek naar (Engelse) literatuur van Tessa Karsten komen daar nu nog 245 titels uit de database fictie bij: Duits: 26, Engels: 103, Frans: 21, Fries: 1, Italiaans: 2, Nederlands: 92. De eerlijkheid gebiedt te vertellen 1) dat tussen de verschillende talen een dubbeling kan zitten als een relevant boek in meer talen is verschenen en 2) dat er nogal wat romans zijn waar de oorlog een bijrol vervult (zie ook de rapportage van Tessa Karsten over wat een van haar bronnen over *neo-historie* vertelt).

Aan de collectie zal worden toegevoegd de PDF *Allemaal willen we helden zijn: De literaire representatie van homoseksualiteit in (jeugd)boeken over de Tweede Wereldoorlog* (Jeugdliteratuur master thesis) / Sandro van der Leeuw. Nijmegen ; [KUN], 2014

In lezingen over het project heb ik twee ‘travestie’-verhalen uit de oorlog gepresenteerd over Frieda Belinfante en Olaf J. de Landell.

Frieda Belinfante trok mij aan omdat ik een heruitgave heb verzorgd van het oorlogsdagboek van de grootmoeder van mijn man. Zij was getrouwd met de huisarts Westerbeek van Eerten in Hummelo. Zij beschrijft zwaar aangeslagen hoe haar man en een van haar verpleegkundige dochters hun collega-arts uit Laag-Keppel probeerden te redden toen deze jongere broer van Frieda aan het begin van de oorlog samen met zijn vrouw zelfdoding pleegde. Belinfante stierf in het ziekenhuis in Doetinchem, zijn vrouw overleefde maar kreeg een miskraam en stierf tijdens de oorlog op een onderduikadres in Friesland.

Frieda was betrokken bij brandstichting in het Bevolkingsregister van Amsterdam waar o.a. Arondeus en Bakker bij betrokken waren. Frieda wist overtuigend verkleed als man onder te duiken, maar vluchtte uiteindelijk naar Zwitserland om de mensen van haar onderduikadressen te beschermen. Na de oorlog kon ze niet wennen in Nederland, vertrok naar de VS waar zij de eerste dirigente ter wereld werd.

Olaf J. de Landell is het pseudoniem van Jan Bernard Wemmerslager van Sparwoude. Via een artikel in *Homologie* kwam ik terecht bij zijn deels autobiografische romans. Hij werd als veelschrijver bekend begin jaren zeventig met een driedelige romanserie ‘*De Porseleinboom*’. In het laatste boek *De porseleinen spiegel* komt een verhaal voor van een man die tijdens de oorlog als vrouw verkleed de buitenwereld een loer draaide. Het is gebaseerd op zijn eigen onderduikverhaal in Hilversum. Omdat hij zijn zieke moeder moest verzorgen én wilde overleven, besloot hij zich als vrouw te verkleeden. Hij vond het ‘onfris’, maar hij deed omdat hij niet dood wilde. “*De Landell overleefde een matineuze razzia als een*

nicht van zichzelf en leidde de Duitse heren zelf rond door het huis, gekleed in een peignoir. Hij deed boodschappen, groette buren en hielp 'en passant' ook nog joodse vrienden die ondergedoken zaten. Met zijn vakkundig vervalste persoonsbewijs misleidde hij ook de NSBers die in dezelfde straat woonden.”, aldus Homologie 1985-03 (het oorlogsnummer).

5. BB/BA: rubriek (auto)biografische beschrijvingen

De database van IHLIA kent bijna ruim 1100 (auto)biografische beschrijvingen, d.w.z. een lijst met persoonsnamen (descriptor VD) die ontstaat als je de kastplaats BB-BA invoert³². Deze vele meters archief bestaat voornamelijk uit knipsels. Voorafgaand aan de zoektocht heb ik een lijst gemaakt van namen die ik regelmatig tegenkwam. Als je daarop ging zoeken, kom je in meerderheid knipsels zoals (boek)besprekingen tegen. Isherwood is goed voor zo'n 100 besprekingen, maar levert verder inhoudelijk niet veel nieuws op over WOII, noch de aanloop, noch de afloop.

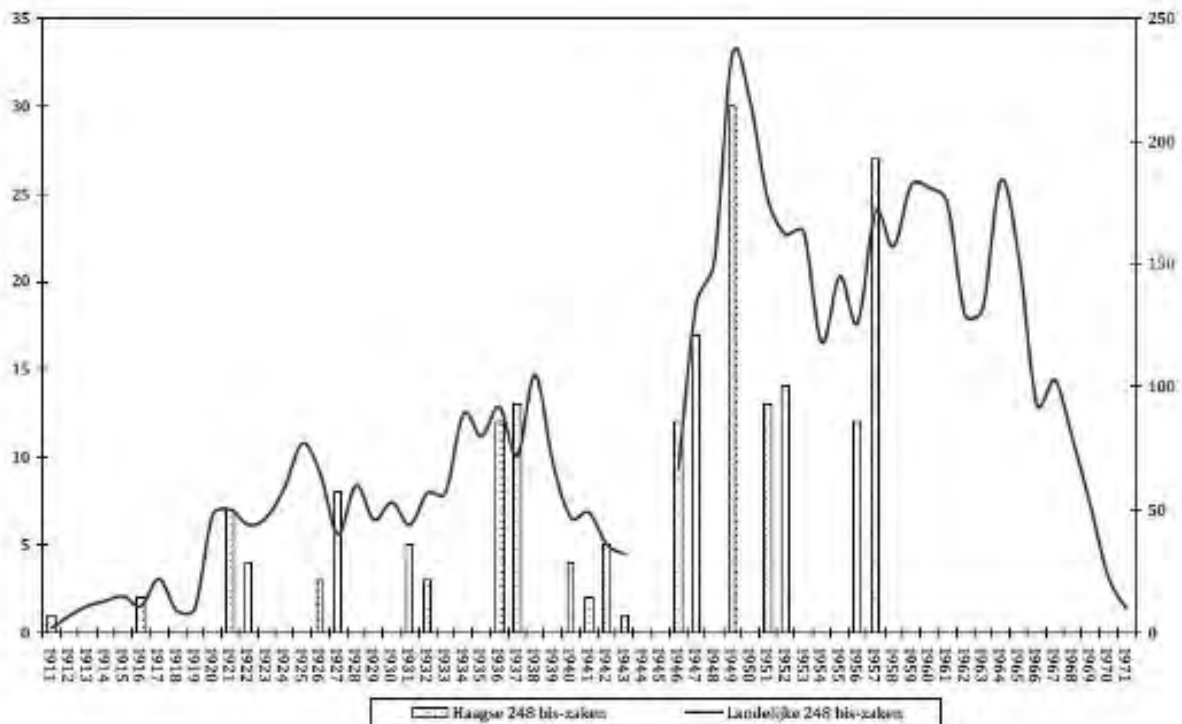
En dat geldt in het algemeen voor heel veel knipsels. In mijn steekproef van 29 namen bleken grote biografische artikelen al in de database opgenomen en waren makkelijk te taggen. De andere artikelen zijn voornamelijk besprekingen of In Memoriams. Uit eerder onderzoek had ik al mappen van Grewel, Premsele, Van Beeren, Mazirel en Jan Rogier opgezocht. Die laatste zat overigens niet in de lijst met persoonsdescriptoren.

6. Het dagelijkse leven in Nederland

In de gesprekken rondom het onderzoek kwam ook de vraag op of ik wilde kijken naar verhalen over het dagelijkse leven in WOII.

Hier moet ik even vooruitlopen op de periode 1968-1985. Het beeld van het lhb-leven in de oorlog is heel erg bepaald door het politieke beeld van de oorlog na ongeveer 1968 en vooral door de roze driehoek vanaf 1975 en het gevoel dat de vervolgingen door het naziregime niet in 1945 eindigde. Dat laatste is eerst door Pieter Koenders bevestigd, maar in het proefschrift van Anna Tijsseling-Stek uit 2009 nog eens extra bevestigd. Zie haar grafiek van veroordelingen op basis van art 248bis.

³² De selectie kastplaats BBBA en dan VD leverde 1379 items op met ook een paar honderd begrippen op zoals Der Eigene tot Zilveren Camera. Ik schat dat soort woorden op 250 items.

Grafiek 3. Aantal veroordelingen in de Haagse 248bis-zaken (linker-as), afgezet tegen de landelijke cijfers (rechter-as), 1911-1971. Bron: Nationaal Archief, Vonnisboeken en parketregisters voor peiljaren: NA. 3.03.15.01, 3.03.15.03, 3.03.15.06 en 3.03.83; Pieter Koenders, 1996: 863-864.¹⁸⁷

Vanaf eind jaren zestig is er een zwart-wit beeld over vervolgingen en moord in concentratiekampen. In Nederland begint dat met een artikel van Adriaan Venema 'De vervolging van homoseksuelen door de nazi's' in Seq april-mei 1970. Gebaseerd op een Duits artikel van Harthausen uit 1967 in de bundel *Das grosse Tabu* gingen ook in Nederland getallen over aantallen slachtoffers een geheel eigen leven leiden. Het artikel van Venema werd de aanleiding tot een mislukte poging tot een roze kranslegging op 4 mei 1970 (zie verderop)

Een boek als *De mannen met de roze driehoek van Hans Heger* (Duits 1972, Nederlands 1982) waarin Heger (pseudoniem) verslag doet van 15 interviews met oorlogsslachtoffer Josef Kohout werd in 1979 aanleiding voor een toneelstuk Bent van Martin Sherman. Op de wikipedia-pagina van Kohout: "In het *Journal of the History of Sexuality*, een wetenschappelijk tijdschrift uit Texas, noemde Erik N. Jensen het boek over het leven van Josef de aanleiding voor een keerpunt in de geschiedenis van de homogemeenschap. Activisten in de jaren 60 en 70 van de twintigste eeuw begonnen zich naar aanleiding van het boek rekenschap te geven van de ervaringen van de vorige generatie. De roze driehoek omarmden ze als een symbool voor de homo-identiteit."

Het probleem is dat het vervolgingsbeeld gebaseerd is op de feiten die golden voor de **Duitse** lhb'ers. In de bezette gebieden was het beeld anders. Al in zijn scriptie van 1981 stelde Pieter Koenders dat de situatie in Nederland anders was. Het kostte meer dan 10 jaar om dat bijgestelde beeld te laten inzinken. Zie verder het hoofdstuk Beeldvorming.

Hoe was het dan wel?

Begin met te bedenken dat de *officiële voetbalcompetitie* in de oorlog ondanks het kapotgeschoten land doorging tot zondag 3 september 1944. Dat is de zondag voor *Dolle Dinsdag* toen Nederlanders dachten dat de geallieerden snel zouden komen. In alle ellende was er dus ook ruimte voor 'normaliteit'. Ondanks de 'normaliteit' komt in veel verhalen (die ik al kende, homo en hetero of die ik snel heb gescand) een paar dingen telkens naar voren: 1) de willekeur van de bezetter, 2) de grote onzekerheid bij mannen ouder dan 16 voor *razzia's* om te werk gesteld te worden in Duitsland = onderduiken = weer meer onzekerheid, 3) de onvoorspelbaarheid van het oorlogsgeweld, 4) en in het algemeen het gevoel van onvrijheid.

Bij het beschrijven het lhb-leven in het 'normale' dagelijkse leven in de oorlog is er veel aandacht voor het kroegleven. Die focus is begrijpelijk omdat daar relatief makkelijk bronnen over beschikbaar zijn: politie-invallen, veroordelende artikelen, etc. Maar uit de verhalen die voor het project *Verkeerde Vriendschappen*, voor artikelen in *Homologie*, voor het *oral history* project van Jan Carel Warffemius³³ en uit de *Roze Levensverhalen* blijkt dat het kroegleven maar een klein deel is van het leven van een gemeenschap die noodgedwongen buiten beeld wilde leven.

Lhb'ers en travestieten moesten tot 1970 hun geaardheid meestal uitleven in besloten (vrienden)kring, bij feesten thuis van rijkere vrienden of vriendinnen en veel beperkter in kroegen die allemaal een portier hadden. Mensen leidden een dubbelleven voor en na de oorlog en in de oorlog hadden ze door hun ervaring daarmee alleen maar voordeel. Uit de levensverhalen en zelfs al uit de samenvattingen van het oral history project van Warffemius is ook een ander voordeel van de oorlog te halen: de noodgedwongen verduistering maakten meer locaties tot Homo-OntmoetingsPlaatsen (HOP's), de politie had intussen de handenvol aan andere opdrachten van de bezetter en de spertijd dwong mensen tot overnachten.

Zo af en toe kwam het verborgen leven naar buiten meestal net zoals voor of na de oorlog doordat iemand de politie tippte. Het ging dan om de mogelijke aanwezigheid van minderjarigen. Voor de oorlog kende Den Haag de grote zaak Ries naar aanleiding van een inval op een privé-party. De zaak leidde tot ontslag en vervolging van een aantal mannen. In 1943, opnieuw in Den Haag, was een inval op een privé party omschreven als het 'Bal Masqué'. Daar bleef het bij veroordelingen op basis van de drankwet. Die party zou zijn verraden door een homo-NSB'er die daarom niet werd uitgenodigd maar er over gehoord had in de Amsterdamse kroeg van Blonde Saar. Hoeveel party's zijn er in de oorlog geweest die niet werden verstoord? Levensverhalen en verslagen van oral history projecten zijn hier belangrijke bronnen, maar tot nu toe heel schaars.

Openbare uitgaansleven

In de lhb-folklore komen als het over de oorlog gaat altijd een paar namen bovendien: Bet van Beren en Blonde Saar (Café Populaire of Monico). Die laatste kroeg kende een grotere lesbische clientèle en had de 'eer' te fungeren in het SS-blad *Storm* als de kroeg die moest verdwijnen: "*Wat een gezond volk schaaft dient uitgesneden.*"

³³ <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Collectie%20Jan%20Carel%20Warffemius> // Collectie audio/video is ondergebracht bij een onderafdeling van de KNAW: <https://easy.dans.knaw.nl/ui/datasets/id/easy-dataset:41718>

In het project van Warffemius worden al in de samenvattingen ook nog andere kroegen genoemd in en buiten Amsterdam. In *Verkeerde Vriendschappen* vertelt geïnterviewde nr 20 dat haar vader in 1943 een kroeg opende in een leegstaande Joodse drogisterij op de Zeedijk. Zo kwam zij uiteindelijk in het kroegleven terecht en ging uiteindelijk werken bij Bet van Beeren.

In Amsterdam was de Zeedijk en omgeving verboden gebied voor Duitse soldaten (voornamelijk om te zorgen dat ze geen geslachtsziekten zouden oplopen). De kroeg van Bet van Beeren lag dicht aan de rand van dit 'Sperrgebiet'. Van Beeren is goed voor enkele sterke verhalen over haar motor, over haar drankgebruik, over afgeknipte stropdassen, over de zedenpolitie. Ze wordt geroemd omdat ze alleen op Koninginnedag gelijkgeslachtelijk dansen toeliet (logisch want ze had geen vergunning voor een danslokaal en op Koninginnedag was de politie makkelijk). Kortom, er zijn nogal wat mythes rond haar. Volgens het ene verhaal verborg ze Joodse onderduikers tussen de fusten in de kelder terwijl er boven hen in de kroeg Duitse hoge militairen stonden en de wapens van haar broer in het verzet op zolder lagen, volgens het andere verhaal zaten de onderduikers in het huis boven de kroeg en wierp Bet zich op de trap om te voorkomen dat de soldaten naar boven zouden gaan. Alleen: er is nergens een verhaal te vinden van een onderduiker die vertelt te zijn beschermd door die beroemde Van Beeren.

5. DE DIRECTE AFLOOP

Al op 20 september 1945 stond in Het Vrije Volk de cijfers over het aantal gedeporteerde Joden en hoe weinig er zijn teruggekeerd: *'Het aantal Joden in ons land is dus tot ±20% van het vooroorlogse aantal gedaald.'* Onder die vermoorde Joden waren ook lhb'ers. In het project van Warffemius worden Joodse vrienden regelmatig genoemd. Omgekomen Joodse vrienden worden in de eerste jaargangen van Levensrecht en Vriendschap niet genoemd. Dat kan te maken hebben met het niet willen 'outen' van vrienden, het kan ook een algemene maatschappelijke houding zijn geweest om persoonlijk leed niet te uiten. Een studie waard.

Levensrecht, het blad van de groep die in 1940 begonnen was, mocht direct in 1946 weer verschijnen. Omdat de redactie het blad bij in de inval in mei 1940 direct had opgeheven, kwam het (automatisch) in aanmerking voor de papierdistributie. Het abonneestbestand van 1940 (rond de 150 mensen) was door Jaap van Leeuwen uit het hoofd geleerd voordat de adressen werden vernietigd. Dit verhaal komt zo vaak terug dat het wel waar zal zijn. Bovendien was Van Leeuwen een man van veel, veel lijstjes. De redactie belegt in november 1946 een drukbezochte bijeenkomst waar Jef Last een lezing hield over 'Eros in Griekenland'. Uit dat soort bijeenkomsten komt de Shakespeare Club voort, later omgedoopt tot COC om onder de druk van de Amsterdamse politie uit te komen.

In streng-katholieke kring (en waarschijnlijk ook in streng protestantse kring) probeert men de gelederen weer te sluiten en een nog conservatievere houding dan voor de oorlog aan te nemen. De lhb-beweging is vooral daarmee bezig en niet zo met de oorlog. Vooral de conservatieve katholieke beweging probeert te redden wat er te redden valt, maar overspeelt haar hand volledig. In 1954 proberen ze katholieke onderdanen via een herderlijk schrijven, *het Mandement*, te weerhouden op de sociaaldemocraten te stemmen, waarmee ze overigens een succesvolle regering vormden. De sociaaldemocraten werden bij de verkiezingen de grootste partij en de KVP begon vanaf dat moment bij elke verkiezing zetels te verliezen tot ze opgingen in het CDA waar de oer-katholiek Dries van Agt de nieuwe christelijke partij mocht leiden³⁴.

Tijdschriften

Marian van der Klein heeft in een rapportage over haar aandeel van een IISG-onderzoek de opvattingen over de oorlog in het COC-tijdschrift Vriendschap beschreven³⁵. Op het eerste oog zou je haar verhaal in deze rapportage eerder verwachten in de hoofdstukken over Beeldvorming verderop. Maar het contrast met de latere beeldvorming is groot net als het contrast met het Zwitserse tijdschrift Der Kreis.

³⁴ J.J. Dellepoort: De Priesterroepingen In Nederland : proeve van een statistisch-sociografische analyse / proefschrift uit 1955. Destijds een schokkend onderzoek omdat duidelijk werd dat al voor de oorlog duidelijk een cesuur lag in het aantal aanmelding voor priesterschap. De leegloop van de kerk begon eigenlijk van binnenuit.

³⁵ The Gay Movement, the Occupation and WWII in Vriendschap Magazine / Marian van der Klein. In: [Postwar] Homosexual Politics 1945-1970. - [Amsterdam: Universiteit van Amsterdam], 2007 - p 56-60 // Conceptartikel gebruikt in de reader voor een gelijknamig symposium.

In het blad komen volgens haar onderzoek vooral de mensen aan het woord die de oorlog zelf hebben meegemaakt en daar vaak ook een rol in hebben gespeeld. Zij constateert (net zoals ik in het doorlopen van *Vriendschap*) dat de oorlog pas rond 1970 weer belangrijk ging worden. In de jaren vijftig en zestig was de oorlog een van de vele zaken die aan de orde komen. Belangrijker nog: deze generatie van activisten had oog voor alle slachtoffers van de nazi's. Als ze homoseksuelen benoemden deden ze dat in een breder verband van vervolgingen.

Er leefde zeker de eerste tien jaar het bewustzijn dat de Nederlandse homo's het in de oorlog makkelijker hadden dan hun Duitse tegenhangers³⁶. Maar net als de volgende generaties activisten is er een vorm van transnationalisme bij het gevoelde onrecht wat alle lhb'ers is aangedaan. Dus bij de herdenking rond 5 mei 1950 is de voorkant van *Vriendschap* duidelijk: internationale solidariteit. Maar ook: in 1952 Arent van Santhorst (= Jaap van Leeuwen, stichter van de Van Leeuwen Bibliotheek ondergebracht bij IHLIA): *"Herhaaldelijk is in de loop der historie gebleken, dat krijgsumroer groter vrijheid en veiligheid waarborgt voor de homofielen. De laatste generaties hebben dit ervaren tijdens de mobilisatieperiode gedurende de eerste wereldoorlog en ook de tweede wereldoorlog garandeerde betrekkelijke veiligheid voor de onzen. Er staan grotere belangen op het spel, die de aandacht van de betrokken autoriteiten afleiden en dat brengt verademing bij de bedreigden."*³⁷

In het blad *Der Kreis* is vernietigingsmachine van de nazi's veel prominenter aanwezig: bijvoorbeeld 1948 november p5: *"Bekannt ist, wie die Nazis aus Fanatismus und Haß die Homosexuellen zu Minderwertigen und Verbrechern stempelten, sie entmannten und in KZs vernichteten. Demgegenüber haben wir die Pflicht, Wissenschaft und Menschlichkeit wieder anzuerkennen."* Ligt dit aan het taalgebied of het gevoel van verbondenheid?

Archieven

In de archieven zit over deze periode alleen de pogingen van Jhr Schorer om zijn bibliotheek terug te krijgen. Paul Snijders en Norbert Baxmann hebben de correspondentie en het onderzoeksmateriaal, veelal van Schorer zelf, verzamelt en verwerkt in een document met de titel voluit: *"Schorers memorie met bijlagen : documenten over de confiscatie van de bibliotheek van het voormalig Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee (NWHK) door de Duitse bezetter in 1940 gepubliceerd ter gelegenheid van het 20 jarig bestaan van de Stichting Homo/Lesbisch Dokumentatiecentrum HOMODOK : met bijlagen"*. Onder Cat. (schor/mem) g staat dit in de catalogus.

Hun zoektocht en de concept-resultaten zijn in twee archieven terug te vinden:

³⁶ Angelo/Engelschman citeert in een artikel 'Joden, Negers én Homofielen, *Vriendschap* 1949-10 p 6-7 een Duitse medische student die eerder een brief instuurde waarin hij spreekt over 60.000 gevoelsgenoten, mannen en vrouwen, die om hun anderszijn de dood [zijn] ingejaagd.

³⁷ Aflevering VI van Een halve eeuw van strijd – 1896-1946 : de strijd in Nederland. – *Vriendschap* 1952-08, augustus p. 10-11. Citaat op p 10.

- a. **ARCH03234 Norbert Baxmann**, doos 3 map 2: biografisch materiaal over Schorer
- b. **ARCH03408 Schorer memorie**, doos 2 map 1: Correspondentie en onderzoeksmateriaal i.z. verdwenen bibliotheek Schorer en biografie 2001-2004 - Knipsels over J.A. Schorer 1999-2001 en Map 2 Versies publicatie "Schorers memorie met bijlagen". Van deze kopie is een OCR bestand zodat het bovengenoemde document doorzoekbaar is.

6. ROZE BEELDVORMING: ACHTERGROND EN COMPLEXITEIT

1. Achtergrond

Het beeld over lhb-ers in WOII slingert tussen ‘Homocaust’ en/of de verschrikkingen van de concentratiekampen via ‘Dringen bij de pisbak’ dankzij de extra verduisteringen tot ‘het viel allemaal wel mee’.³⁸ Daartussenin zitten in Nederland een mislukte poging op 4 mei 1970 om een krans tijdens de nationale herdenking bij het Nationaal Monument te leggen, de opkomst van de roze driehoek (hét symbool van de onderdrukking) en vervolgens een activistische beweging die helemaal roze is, het bedenken en het uitvoeren van een Homomonument in Amsterdam, de strijd voor ‘Wiedergutmachung’ van de Nederlandse slachtoffers en de prangende vraag al in 1986 door de journalist van De Tijd aan Pieter Koenders en Harry Oosterhuis gesteld: *“Waarom willen jullie zo graag vervolgd zijn geweest?”*³⁹

Diezelfde Koenders en Oosterhuis proberen vanaf 1982 het beeld over de oorlog van de lhb-beweging zonder veel direct succes bij te stellen. Zelfs in 1995 meandert de historica Geraldien von Frijtag in *Homologie* 1994-5, p 22-24 nog voorzichtig tussen de behoefte van de lhb-beweging aan een collectieve homo-identiteit en ‘geef de oorlog terug aan de historici’:

“De beknopt beschreven lacunes in de historiografie van de homovervolging zijn inherent aan het gegeven, dat ook (geschied)wetenschap voortdurend beschouwd is geweest als een belangrijk wapen in de strijd voor de homo-emancipatie. Dit heeft onvermijdelijk met zich meegebracht, dat er tot nu toe ook bijzonder weinig aansluiting is gezocht bij interessante ontwikkelingen in de bredere vervolgingsgeschiedschrijving. Een ‘inhaalmanoeuvre’ heeft volgens mij een kans van slagen, wanneer de geschiedschrijving van dit specifieke onderwerp wat meer van haar politieke functie wordt ontheven.

*Dat deze weg reeds ingeslagen is, bewijst een voortreffelijke studie van G. Grau uit 1993 (Grau, G.[hrsg.]: *Homosexualität in der NS-Zeit. Dokumente einer Diskriminierung und Verfolgung*. Frankfurt a. Main, 1993.) Daarin is de gebruikelijke politiek-emancipatoire noot beperkt tot het voorwoord, waarop een poging tot aansluiting bij de bredere (Duitstalige) oorlogshistoriografie volgt en m.i. ook slaagt. Nu eens geen levensgeschiedenissen, maar een gedegen documentenuitgave.*

Er lijkt sprake te zijn van een gelijktijdige depolitisering van de Tweede Wereldoorlog, zowel in de homogeschiedschrijving, als in de politiek van de homobeweging. Een signaal dat op deze laatste verandering wijst is de dalende marktwaarde van het roze driehoekje, dat in essentie ook thuishoort in de geschiedenis en niet in de politiek. Het symbool van de homovervolging in de Tweede Wereldoorlog lijkt steeds meer te

³⁸ Peter de Bruijn: Dringen bij de pisbakken. In: De Groene Amsterdammer, nr 25, 21 juni 1995. // intro: “Rond het Amsterdamse homo-monument wordt iedere vierde mei weer het homoleed van de Tweede Wereldoorlog herdacht. Onderdrukking en vervolging sloegen toen diepe wonden in de homogemeenschap. Hoewel, was het echt zo erg? ‘De nazi’s hadden het zo druk dat ze amper aan homovervolging toekwamen.”

³⁹ Schilder, J. - Homoseksuelen in de tweede wereldoorlog: ‘Waarom willen jullie zo graag vervolgd zijn geweest?’ / ...; Pieter Koenders, Harry Oosterhuis. - In: De Tijd, 10-01-1986, p 6-8. // De tegenwerking van WVC tegen een onderzoek of homo’s in aanmerking komen voor de Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers.

worden verdrongen door een symbool van onbegrensde mogelijkheden, vrijheid, variatie en kleur: de regenboog."

In 2002 publiceert Erik Jensen in *Journal of the History of Sexuality* een vergelijkende analyse tussen Duitsland en Amerika over de lhb-beweging en de visie op de oorlog.⁴⁰ Hij beschrijft daarin hoe de West-Duitse strijd rond de afschaffing van Paragraaf 175 via de film *'Nicht der Homosexuelle ist pervers, sondern die Situation in der er lebt'* van Rosa von Praunheim leidt tot een activistische bevrijdingsbeweging, in het bijzonder de Homosexuelle Aktion Westberlin (HAW). De radicale jongeren van de HAW moesten eerst niks hebben van die oude, volgens hen, conservatieve homo's, maar dat veranderde volgens onderzoekers met de publicatie van *Die Männer mit dem Rosa Winkel* van Heinz Heger. In de zoektocht naar echte bevrijding in plaats van hangen aan de bars van de exploderende lhb-uitgaanswereld stelde de HAW voor om de strijd tegen de onderdrukking te visualiseren door óf in drag te gaan óf minimaal een roze driehoek te dragen.

Deze HAW-aanpak werd door de Nijmeegse Rooie Flikkers in Nederland geïntroduceerd tijdens de herdenking van WOII op 3 mei 1975 in Nijmegen. Zij introduceerde daar ook de roze driehoek in de vorm van een grote vlag met als extra verduidelijking 'homo' erbij geschreven.

De discussies in de HAW zijn bij IHLIA te volgen in het blad *Schwuchtel*. De relevante stukken zijn de separate bijlage opgenomen⁴¹.

Jensen laat ook zien hoe de roze driehoek in de Verenigde Staten anders werd gebruikt dan in de Duitse situatie:

"Whereas a certain segment of West German gays enjoyed the relative tolerance of the post-1973 liberalization and may have needed a reminder of past victimhood, American gays, in general, never doubted the omnipresent hostility of the society in which they lived...."

In a speech on Gay Freedom Day that year [1978], [Harvey] Milk declared, "We are not going to sit back in silence as 300,000 of our gay brothers and sisters did in Nazi Germany. We are not going to allow our rights to be taken away and then march with bowed heads into the gas chambers."

Milk employed this Holocaust metaphor to illustrate the high political stakes involved in the proposed referendum, and in so doing he conflated the Nazi persecution of Jews, which involved the systematic gassing of human beings, with that of homosexuals during the same period. Milk thus gave voice to a growing trend in the American gay community of using the Jewish Holocaust as a model for conveying an understanding of the Nazi persecution of homosexuals.⁴²"

Hij vervolgt met een nadere uitleg waar het idee van een 'gay Holocaust' of 'Homocaust' vandaan zou kunnen komen, maar dat behoeft zeker extra onderzoek:

⁴⁰ The pink triangle and political consciousness : gays, lesbians, and the memory of nazi persecution / Erik N. Jensen. *Journal of the History of Sexuality*, 11 (2002) 1/2 (jan/apr), p. 319-349

⁴¹ Zie noot 2: Homoseksualiteit in en rond WOII - tijdschriften als bron [2021-11].pdf

⁴² Idem , p 329-330

The gay community in the United States has made more direct references to the Holocaust and more overt comparisons between the situations of gays and Jews than has the German community. This stems primarily from the fact that most Americans, to the extent that they knew of Nazi persecution at all, knew of the persecution of Jews rather than that of other groups. Furthermore, many of the promoters of a memory of the Nazi persecution of homosexuals were themselves Jewish. As American Jews devoted greater energy to researching and commemorating the Holocaust in the 1970s and 1980s, many Jewish gays began to explore the particular experiences of homosexuals under National Socialism through the familiar prism of the Jewish Holocaust⁴³.

In die setting komt de première van *Bent* het eerdergenoemde toneelstuk van Martin Sherman, losjes gebaseerd op het boek van Hans Heger. Het succes van *Bent* volgt in de lhb-beweging wat het *Dagboek van Anne Frank* eerder voor de (Amerikaanse) Joodse gemeenschap had gedaan: eerst bijna niet uit te geven, dan volgt in 1952 een Amerikaanse vertaling met een voorwoord van Eleanor Roosevelt, in 1955 een succesvol toneelstuk (in 1957 ook in Nederland), in 1959 de film. Het hoeft niet te verbazen dat er in het in 1960 in Amsterdam geopende Anne Frankhuis sindsdien zoveel Amerikaanse bezoekers komen.

Bent is verfilmd in 1997 (regie Sean Mathias) en wordt als toneelstuk met enige regelmaat nog opgevoerd. Ook in Nederland maakt *Bent* diepe indruk. Het is op dit moment niet te achterhalen hoe vaak het stuk is opgevoerd. In 1990 is er zelfs een Friese versie⁴⁴. Theater Na de Dam speelde in 2011 en 2012 rond de dodenherdenking het stuk onder regie van Gerardjan Rijnders in Amsterdam (uitgebreid radio-interview bij de VPRO *De Avonden*⁴⁵) en Den Haag. De theatergroep zette de volgende uitleg op hun site:

Martin Sherman's veel geprezen drama Bent (1979) speelt zich af in Nazi-Duitsland aan de vooravond van de W.O II. Het stuk heeft de afgelopen dertig jaar sterk bijdragen aan de publieke bewustwording van de meedogenloze vervolging van homoseksuelen in het Derde Rijk. De titel van het stuk verwijst naar een scheldwoord dat in sommige Europese landen naar homoseksuelen verwijst.

In Bent wordt de homoseksuele Max na een serie schokkende gebeurtenissen door de politie opgepakt en op transport gezet naar concentratiekamp Dachau. Daar ontkent hij zijn homoseksualiteit om zodoende de laagste status onder de gevangenen, die van homoseksueel, te ontlopen. Want hij wil overleven 'koste wat het kost', ook al moet hij daarvoor de allerlaatste restjes moreel besef laten varen. Dan maakt hij kennis met medegevangene Horst en ontluikt er tussen beiden – in het grootste geheim – een passionele liefde.

Veel meer dan een gay love story, is Bent een universele getuigenis over de kracht van liefde en haar magische eigenschap om midden in de hel toch een hemel te creëren. Bent is een coproductie van Theater De Engelenbak en Theater na de Dam en gaat in première op 4 mei 2011, tijdens Theater Na de Dam in Theater De Engelenbak⁴⁶.

⁴³ Idem 339-340

⁴⁴ Frits Enk: De stichting Bent brengt de geschiedenis van de roze driehoek : Spelers geven de fakkel in het Fries door. In: Gay Krant 153, 21 april 1990 , p 7

⁴⁵ https://www.vpro.nl/speel~POMS_VPRO_202855~bent~.html opgehaald 24-09-2021

⁴⁶ <https://theaternadedam.nl/voorstelling/bent/> seizoen 2012, opgehaald 24-09-2021

2. Complex

In de beeldvorming zitten nog (minimaal) drie andere complexe problemen⁴⁷: 1) of er sprake was van systematische of systemische vervolgingen, 2) de behoefte aan slachtofferschap, 3) de algemene maatschappelijke discussie over vernieuwd racisme en fascisme in de jaren zeventig en tachtig.

2.1. Vervolgingen en de achtergrond ervan

Voor dit thema is in de selectie die al bij NOB is en in de nieuwe selectie aardig wat discussiemateriaal. Of het nou de lezing is van Jan Rogier uit 1979⁴⁸, of in de scriptie van Koenders uit 1981, vervolgens zijn boek uit 1984 en daarna zijn proefschrift uit 1996⁴⁹, of het eerdergenoemde artikel 'Dringen bij de pisbakken' uit 1995, of dat van Jensen uit 2002 et cetera in al die artikelen en boeken is de vraag: waren het de nazi's of was het de langlopende christelijke traditie, het systeem.

Op deze plek alleen wat laaghangend fruit:

*Koenders [in 1995]: 'Omdat homo's niet zoals joden en zigeuners zijn te registreren op afkomst of geloof, besloten de nazi's om niet homoseksuelen aan te pakken, maar homoseksualiteit. Een angstinboezemend systeem dat homoseksuele handelingen zwaar bestraft, levert meer resultaat op dan pogingen alle homo's op te pakken, want die groep valt niet af te bakenen. Het uiteindelijke doel van het nazisme was de totale repressie van homoseksualiteit, niet het uitroeien van homoseksuelen.'*⁵⁰

In hetzelfde artikel twee historici in discussie:

'De nazi's functioneerden geheel binnen de christelijke beschaving, die antihomoseksueel is', zegt Koenders. 'Hun ideologie was een genazificeerde vorm van het christendom. Het is goed om de ernstigste consequentie van een antihomoseksuele cultuur als symbool te nemen voor alle vormen van repressie van homoseksueel handelen die er in de loop der eeuwen zijn geweest.'
Harry Oosterhuis [in verzet tegen het transnationalisme] is het daar niet mee eens. 'Om een soort eeuwigdurende samenzwering tegen homoseksuelen te veronderstellen, vind ik zo'n simplisme. De kranslegging op 4 mei suggereert een verband tussen de zogenaamde vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog en andere vormen van onderdrukking. Ik betwijfel dat zeer. Natuurlijk hebben homo's het voor en na de oorlog in Nederland moeilijk gehad. Maar dat is toch niet op een lijn te stellen met een extreem politiek systeem als het nazisme, dat met geweld allerlei doeleinden probeerde na te streven. In het Derde Rijk kwamen Duitse homo's terecht in concentratiekampen, waar ze grote kans liepen om er niet levend uit te komen. Zulke vergaande maatregelen zijn voor en na de oorlog nooit genomen. Het is een vreemde kronkelredenering om te zeggen: de positie van Nederlandse homo's tijdens de oorlog was ongeveer hetzelfde als daarvoor en daarna, dus het was heel erg. Ik zou zeggen: gelukkig was het dus in Nederland zo erg niet.'

En Jensen sluit zijn artikel uit 2002 als volgt af:

⁴⁷ Die complex genoeg ook nog eens vaak samenhangen

⁴⁸ De omvang van de vervolgingen is niet bepalend voor de graad van misdadigheid ervan / Jan Rogier ; Martien Sleutjes. In: Homologie, 1 (1979) 4 (apr), p. 27-29

⁴⁹ Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie: bestrijding van zedeloosheid in Nederland met nadruk op de repressie van homoseksualiteit, 1996)

⁵⁰ Peter de Bruijn: Dringen bij de pisbakken. In: De Groene Amsterdammer, nr 25, 21 juni 1995.

The documentary film Paragraph 175, which premiered in January 2000, suggests how such a bifurcated memory might coexist within the same project. To the gay community, the film offered a necessary corrective to some of the exaggerations about the Nazis' persecution of homosexuals, and especially to the spurious comparisons to the persecution of Jews. As the codirector Jeffrey Friedman stated in explaining his motives for making the film, "There was no gay Holocaust. There was persecution of gay people. But there was no systematic annihilation." To those outside the gay community, however, the film's relatively broad distribution communicated the important fact that the Nazis harassed, incarcerated, and killed thousands of homosexuals; that they destroyed the most developed homosexual emancipation movement the world had yet seen; and that discrimination against gay men and women continues to this day⁵¹.

2.2. Behoefte aan slachtofferschap

Naast het waarom van de vervolgingen is er het waarom van het slachtofferschap. Het lijkt erop als slachtofferschap [*victimhood*] gekoppeld is aan emancipatiebewegingen: een groep is onrecht aangedaan wat rechtgezet moet worden⁵². Dat hele brede aspect van (burger)rechtenbewegingen valt buiten deze rapportage. Het is een onderzoeksgebied op zichzelf.

In de zoektocht naar relevante literatuur gekoppeld aan WOII viel mijn oog op een algemeen artikel over de emancipatie van het slachtoffer in de (Nederlandse) rechtsspraak met de spekende titel: *"Ik lijd, dus ik heb rechten"*⁵³.

Met de herinnering aan de Holocaust wordt soms flink gejongleerd. Arlene Stein onderzocht in 1998 hoe in Amerika zowel christelijk rechts als de lhb-beweging de Holocaust in de politieke strijd gebruikt⁵⁴. In datzelfde jaar hield de Deutsche Aids-Hilfe een workshop over identificatie met de slachtoffers van de holocaust, over angsten voor een mogelijk opnieuw voorkomen van dergelijke discriminatie en over 'holocaust' als metafoor voor slachtofferschap in de psychotherapie⁵⁵.

Van der Meer en Van der Klein, beide destijds onderzoekers van IISG-project hekelen in Nederland in 2007 in tijdschrift De Gids de hang naar slachtofferschap gekoppeld aan WOII. Dit naar aanleiding van de tentoonstelling *'Wie kan ik nog vertrouwen'* waarin te makkelijk de Duitse situatie op Nederland wordt gekopieerd⁵⁶. Zie ook Hoofdstuk 7 met het artikel van Venema en hoe hardnekkig die foute beeldvorming blijft, zelfs in 2021.

⁵¹ Jensen, p 349

⁵² Zie ook: Horwitz, R. (2018). Politics as Victimhood, Victimhood as Politics. *Journal of Policy History*, 30(3), 552-574. doi:10.1017/S0898030618000209

⁵³ Wouter Veraart: Ik lijd, dus ik heb rechten; de juridische emancipatie van het slachtoffer. In: *Ars Aequi*, juli/augustus 2013

⁵⁴ Arlene Stein: Whose Memories? Whose Victimhood? Contests for the Holocaust Frame in Recent Social Movement Discourse. In: *Sociological Perspectives* 41 -1998 - 3

⁵⁵ Die Bedeutung des Holocaust in der Identitätsbildung von (deutschen) Lesben und Schwulen heute / Gudrun Pfitzner, Angela Kühner. In: *Identitätsbildung, Identitätsverwirrung, Identitätspolitik etc.* -Berlin : Deutsche Aids-Hilfe, 1998. P 139-141.

⁵⁶ Gevangen in slachtofferschap: Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog / Marian van der Klein en Theo van der Meer. In: *De Gids*, 170 (2007) 1, p. 73-84

In Nederland werd de strijd om gelijkberechtiging binnen de WUV (Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers) een taaie strijd die lang duurde omdat het niet meer ging om het aantal vervolgd (volgens de regering te laag om je druk over te maken), maar om het principe⁵⁷. Dat past in een beeld van een groep die zich achtergesteld voelt. Een literatuuronderzoek over de Duitse situatie waarom de erkenning zo lang duurde is een aanvulling op het idee van achterstelling⁵⁸.

Het gevoel van achterstelling geeft energie in de strijd. Het is dan handig om een symbool te hebben en dat symbool werd uiteindelijk de 'roze driehoek'.

De groep die met de 'kleurenstrijd' begin, was de AJAH, onderdeel van de Federatie Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit. Tijdens de demonstratieve poging om een krans te leggen tijdens de officiële dodenherdenking van 4 mei 1970 holden Den Daas en Van Delden met een krans met lila linten. In FSWH-gelederen vond men de driehoek die homoseksuele mannen in de kampen moesten dragen lila. Vandaar ook het pamflet *Afscheid van een moederbinding* van Nieuw Lila. In Duitsland vond men diezelfde kleur: rosa, roze. De activistische filmer Holger Radtke noemde zichzelf ter herinneringen aan de omgekomen homoseksuelen: Rosa von Praunheim. En via hem en de HAW waarin hij actief was, komt uiteindelijk de roze driehoek in beeld.

Terwijl de diskriminatie van de joden (gelukkig) tot het verleden behoort duurt de diskriminatie van de homoseksuelen nog onverminderd voort, soms zelfs met de wet in de hand.

Een bewijs daarvan is het feit dat het provocerend geacht werd, dat honderdduizend doden op passende wijze worden herdacht. Het wordt tijd dat de maatschappij inziet dat zolang de homoseksueel een nauwelijks getolereerde minderheid zal blijven, hij gevaar zal lopen in iedere eventuele diktatuur.

De Amsterdamse Jongeren Aksiegroepen Homoseksualiteit willen daarom de integratie van homoseksueel gedrag bevorderen, o. m. door het geven van lezingen en informatie.

Tekst van pamflet uitgedeeld op 4 en 5 mei 1970 door de AJAH. Originale pamfletten ontbreken.

In zijn historische studie uit 2016 van de verschillende functies van die roze driehoek haalt Luuk Joling een interessante vergelijking aan:

De roze driehoek speelt in deze betekenis [vervolgung tijdens WOII] dus in op het slachtofferschap van de homoseksuelen en de 'identity politics of memory' die daarbij horen.

Om het dragen van een symbool dat direct in verband staat met de vervolging en de afschuwelijkheden van de concentratiekampen beter te begrijpen kijken we naar het werk van Jay Winters: Sites of memory, sites of mourning. Winters schrijft over een soortgelijk symbool (een Eerste Wereldoorlogsmonument in een Engels dorp met veel omgekomen zonen) waarbij de horror en de overledenen waar het symbool voor staat worden vergeten waarna het symbool een nieuwe en meer hoopvolle betekenis krijgt. Oorlogsmonumenten worden niet op de borst gedragen maar zijn toch prominent in de herinneringscultuur van gemeenschappen en in het straatbeeld aanwezig. Deze link tussen identificatie met een symbool en het leed van een trauma dat achter het

⁵⁷ Zie: Judith Schuyf: 'Na grondig onderzoek is het beeld duidelijk ... 'Homoseksualiteit als vervolgingsgrond in de WUV. In: Oorlogsgetroffenen en Recht, 10 (2001) 2 (aug) p2-11

⁵⁸ Arnaud Kurze. "The Coming Out of Memory: The Holocaust, Homosexuality, and Dealing with the Past." In Kritika Kultura, n. 33, Feb. 2019.

symbool zat bestond ook voor de roze driehoek. Net als oorlogsonderscheidingen werd de roze driehoek een hoopvol en bijna glorieus symbool van de oorlog, ditmaal niet voor veteranen en verzetsstrijders maar voor homoseksuelen, en werden de slachtoffers en het trauma vaak weggedrukt⁵⁹.

Maar in de loop van de jaren zeventig tot de Gay Games in 1998, stelt Joling, werd het een symbool met veel meer functies en dus ook met meer verwarringen: symbool van homo-activisme en emancipatie, zelfs van homoseksualiteit (de roze driehoekspeld als continue *coming out*) en de noodzaak om het publiek in te lichten en homoseksualiteit in de Nederlandse geschiedenis te integreren en als blijvende waarschuwing aan vervolgingen van homoseksuelen. Nadat de activistische functie op de achtergrond raakte, is de 'blijvende waarschuwing' de enige functie die echt is overgebleven.

2.3. Vernieuwd racisme en fascisme

En dan het derde complex: de hele ontwikkeling van de roze identiteit vond plaatst in een tijd dat in de hele maatschappij de oorlog in een ander perspectief of eigenlijk perspectieven kwam te staan. Eind jaren zestig komt het persoonlijke verhaal op: eerst in de Joodse gemeenschap en later breder. Daardoor verschuift het perspectief van de oorlog van veldslagen, verliezers en helden naar slachtoffers. De slagzin wordt '*Dat nooit meer*⁶⁰', maar de uitvoering daarvan verschilt sterk per politieke richting.

In de periode van de revolutie van de jongeren (globaal 1960-1980) staat ook oorlog voeren als zodanig hoog op het lijstje met wereldproblemen naast alle andere verandering die nodig waren voor een betere samenleving⁶¹.

De onrust over de oorlog in Vietnam met een bittere verdeeldheid als gevolg viel samen met bijvoorbeeld een staatsgroep in Griekenland (1967), groeiende discussies of je wel naar het fascistische Spanje of Portugal op vakantie kon gaan en werd gevolgd door rechtse omwentelingen in Zuid-Amerika. Vooral de coup in Chili (1973) en later in Argentinië maakte in het westen een grote indruk: de fascisten zijn aan de winnende hand. En dat tegelijk in een tijd dat jongeren zich steeds zelfstandiger gingen opstellen en afzetten tegen de vorige generatie: 'Wat deden jouw ouders in de oorlog?'

En toen kwam ook de economie in de tweede helft van de jaren zeventig in een hele zwarte periode terecht. De oliecrisis ten gevolge van de Westerse steun aan de Jom Kipoeroorlog deed de verouderde economie waar al flinke inflatie was de das om met als gevolg werkeloosheid, maatschappelijke onrust en een ruk naar rechts. In Nederland werd dat gesymboliseerd door Van Agt die de KVP, pardon CDA, als een feniks deed herrijzen, om daarna links buiten spel te zetten door met de VVD in zee te gaan. Links was in die periode erg dogmatisch zodat de speelruimte bij formaties miniem werd.

De lhb-beweging was sterk gekoppeld aan linkse partijen: PvdA, PPR, PSP en CPN, de laatste drie zouden later verder gaan als GroenLinks. In die partijen werd bestrijding van fascisme

⁵⁹ Luuk Joling: De roze driehoek, functies van een vergeten symbool. – [Nijmegen] : Radboud Universiteit, 2016, p 26

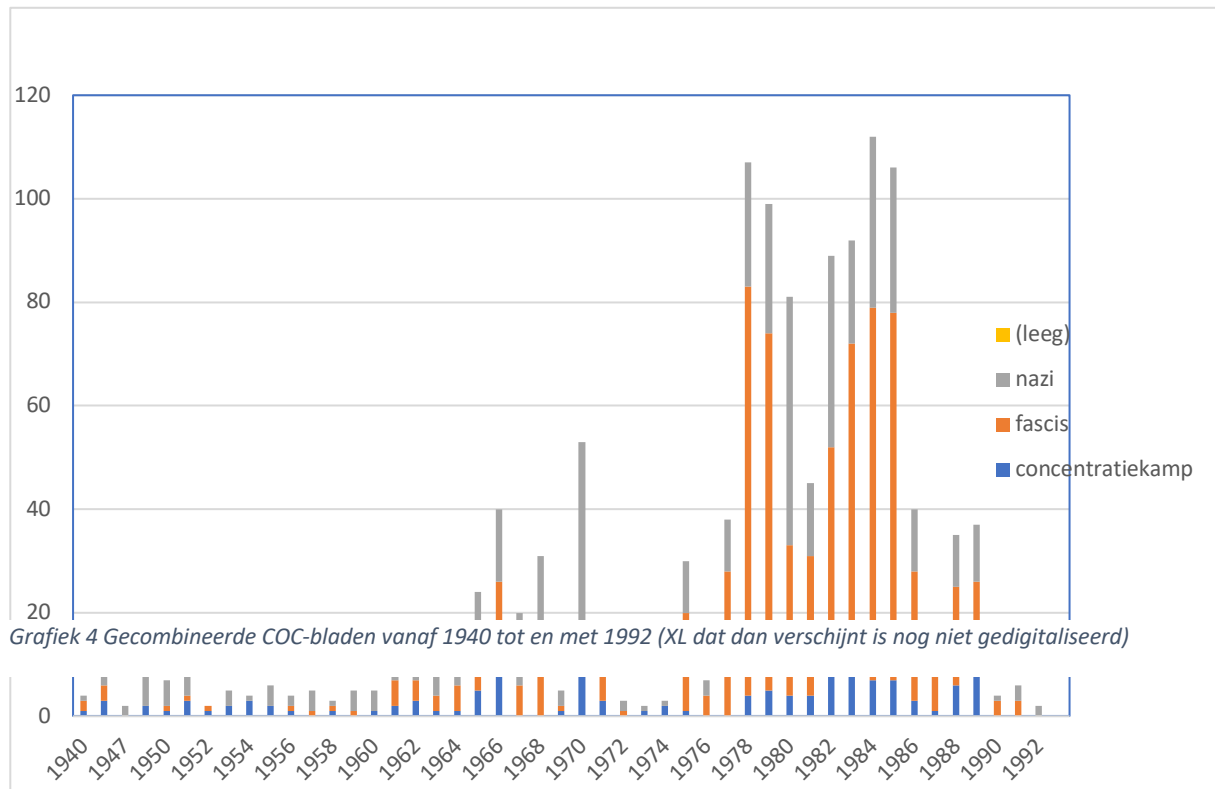
⁶⁰ Chris van der Heijden: Dat Nooit meer: de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

⁶¹ Een studentenbegeleider op de VU legde tijdens mijn studie op een vraag waarom hij Niet-Westerse Sociologie/ Culturele Antropologie studeerde cynisch uit: de sociologen gaan hier de wereld verbeteren, wij NWS/CA-ers doen de rest van de wereld.

een centraal punt tegelijk, of misschien wel, met de internationale solidariteit: “Hun strijd, onze strijd. Internationale solidariteit!” Behalve geaccepteerde vluchtelingenstromingen van intellectuelen uit Zuid-Amerika werd de winst van links steeds beperkter. De politieke homogroepen van PSP, dan PPR en dan CPN brengen lhb-issues de linkse partijen binnen (menig homonota vindt daar zijn oorsprong), maar ze brengen ook de politieke discussie uit de partijen in de lhb-beweging.

Nergens is dat zo duidelijk als bij het woord fascisme. Bij gedigitaliseerde bladen in het IHLIA-bestand kun je op losse woorden zoeken. Na enige experimenten bleken woorden als: wereldoorlog, concentratiekamp, jap*, nazi*, fascis* te scoren met een overzicht van de pdf's (=nummer van een tijdschrift) waarin die woorden zaten. Het viel daarbij op dat in de COC-tijdschriften de vermeldingen van fascisme veel voorkwamen.

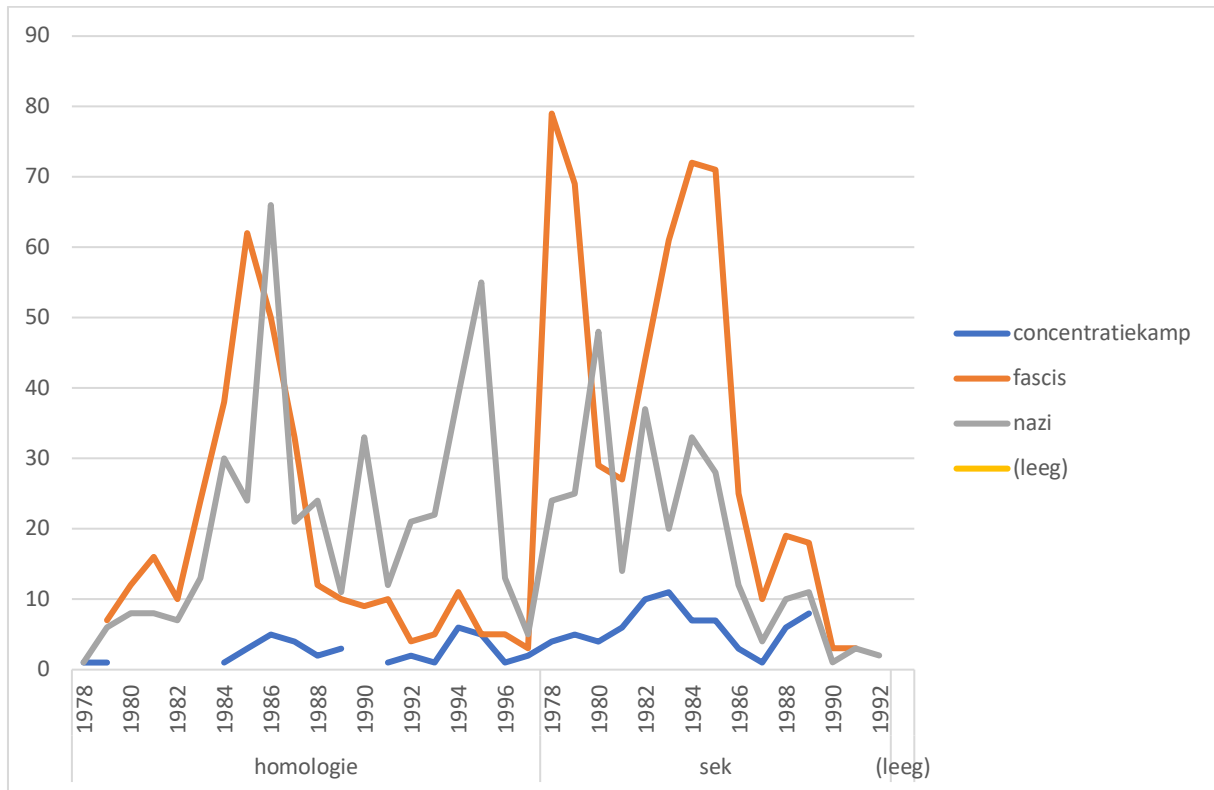
In 1978 is vooral het septembernummer volop gevuld met het woord, mede door een artikel over *Vrouwen en fascisme* van Truus van Bueren en Annelies Visser, maar ook elders in het

nummer wordt het woord duidelijk als scheldwoord gebruikt. In juni 1979 zijn het opnieuw vrouwen-onderwerpen die voor hoge scores zorgen: *De vrouw hoort te gehoorzamen*, opnieuw van Van Bueren en Visser. In de *Vrouwenbeweging* was fascisme in die jaren een hot issue.

Maar dan begint er in het COC mede door het beleid van de rechtse partijen en de opkomst rechts daarvan van de Centruumpartij een breder spectrum te ontstaan. In 1983 neemt het congres een motie aan die ervoor moet zorgen dat fascistische en racistische personen of organisaties geen lid van het COC kunnen worden. Er verschijnen steeds meer onderzoeken naar fascisme waar natuurlijk de uitgevers zorgen voor advertenties in bladen van clubs waar de discussie speelt. En net tegen de tijd dat de storm een beetje gaat liggen, is er de Stichting Welzijn tegen Discriminatie, Racisme en Fascisme in Zuid-Scharwoude die zorgt voor hoge scores.

Laten we dat eens vergelijken met Homologie dat bestond van 1978 tot en met 1997. Links Homologie uit die periode, rechts Sek:

Grafiek 5: Homologie en Sek vergeleken

Ook hier weer scores titels van boeken over het onderwerp hoog met dank aan de uitgevers, maar in Homologie met zijn wetenschapsachtergrond is het nazisme duidelijk beter vertegenwoordigd. De piek in 1995 wordt veroorzaakt doordat Jack van der Wel de plek van de Rubriek Relevant vult met een special 'Uit de kelder van het Homodok' met gerubriceerde documentatie over Ihb en WOII. Des te opvallender is dat dat niet leidt tot een piek over fascisme.

Het tijdschrift XL, de opvolger van Sek, is met de hand nagelopen op dezelfde trefwoorden, maar dat scoort op een enkele recensie na, niet. Zoals al duidelijk is in Sek na 1988 is de interesse in WOII en fascisme in COC-kringen weggezakt. Andere redactieleden, andere interesses?

7. ROZE BEELDVORMING: DE BRONNEN

In het hoofdstuk 4. *De directe afloop* is al aangegeven dat de generatie oudere COC-ers globaal tot eind jaren zestig de herinnering aan de oorlog in breder perspectief plaatsten. In die optiek is de studentengeneratie van de FSWH verantwoordelijk voor roze beeldvorming waarin zelfs een begrip als *homocaust* kon ontstaan.

Maar zo eenvoudig ligt het ook weer niet. In de jaren zeventig wordt het gevoel van achterstelling en minderwaardigheid gekoppeld aan de ‘roze oorlogsherinnering’, het bijbehorende gevoel van onveiligheid van het leven als lhb’er en angst voor herhaling. Opnieuw uit het pamflet van de AJAH van 4 mei 1970: *“Het wordt tijd dat de maatschappij inziet dat zolang de homoseksueel een nauwelijks getolereerde minderheid zal blijven, hij gevaar zal lopen in iedere eventuele diktatuur.”*

Achterstelling, minderwaardig, onveilig, geweld (amog): het zijn woorden die hoe lang het roze alfabet ook wordt, gekoppeld zullen worden aan elke letter los en alle letters samen.

Ook de oudere generatie COC-ers had met die woorden te maken en maakte wel degelijk die koppeling met de ‘amog’ van de grootste groep slachtoffers: de Joden. In het oktobernummer van 1949 verdedigt voorzitter Bob Angelo zich tegen het idee dat zelforganisatie van lhb’ers *“een gevaar betekent voor een geconcentreerde aanval op onze wereld”* met de stelling dat de geschiedenis van de Joden en de zwarten in Amerika het tegendeel bewijzen: *“Het is veel eenvoudiger zich op enkelingen of kleine groepen te wreken dan op een hecht georganiseerde bond van gelijkvoelenden en lotgenoten.”*

Maar eerder in hetzelfde artikel:

“Onze jeugdige Berlijnse briefschrijver – medisch student - ‘publiceerde’ in het voorlaatste nummer een cijfer van het aantal gevoelsgenoten dat naar voorzichtige schatting in Duitse vernietigingskampen is omgekomen. Zestigduizend mannen en vrouwen zijn om hun anders-zijn de dood ingegaagd. Er is nog geen dagblad geweest dat het ooit nodig heeft gevonden ook daar de aandacht op te vestigen. Ja, men zou geneigd zijn te veronderstellen, dat men van mening is, dat de nazi-bandieten de mensheid een weldaad hebben bewezen door deze massale vernietiging.”⁶²

Op pagina 15 van hetzelfde nummer is het idee van ‘een plaatsje onder de zon’ uitgewerkt in een populaire rubriek: Aforismen.

AFORISMEN

Indien ge aan de overwinning van de geest gelooft, kunt ge ook aan onze uiteindelijke erkenning niet twijfelen.

Zij, die van de norm afwijken, individueel zijn en geen element in de massa, brengen de wereld vooruit.

Als de Joden kennen wij onze pogroms, worden wij gehaat en vervolgd. Doch ook wij kunnen ons zionisme prediken. Ons Beloofde Land zij Erkenning.

De weerstand, die we bij de massa oproepen is een bewijs van onze belangrijkheid als sexe.

E. W.

Getallen, vervolging, ook de oudere generatie is betrokken bij de sfeermakerij. Het duidelijkst is dat bij Jef Last die in aanzien stond binnen het COC, althans totdat (de Joodse)

⁶² Vriendschap, 1949-10 oktober, p6-7.

Benno Premsele in 1964 als voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Homofielen COC op tv verscheen. In een kaartje aan Tom Rot (die in de oorlog als politieke gevangene in Buchenwald had gezeten) schrijft Last⁶³:

Beste Tom. Ik kreeg een brief van Henk Brandenburg, secretaris Dialoog, dat ze mijn boeken teruggezonden hebben aan de uitgeverij en mijn werk voortaan niet meer zullen bespreken. Reden: ik heb een jaar geleden geprotesteerd dat men Premsele in zijn eentje voor de televisie zette, omdat daardoor bij de kijkers anti-semitische en anti homo gevoelens tot een image zouden kunnen verwekken. Dit wordt opgevat als anti-semitisme van mijn zijde. En dit is de zaak. Beste om

Jef Last

Jef Last is consistent in zijn gevoel van slachtofferschap van de lhb'ers in de nazitijd. Last schrijft in 1946 nummer 5, p1-2 van Levensrecht als Corydon:

“En toch blijft het aantal homoseksuelen dat in Russische ballingschap en Duitse concentratiekampen vernietigd werd nauwelijks achter bij het aantal uitgeroeide Joden.”

Twintig jaar later in 1966 valt hij in voor Tom Rot in een lezing over de oorlog:

*Men kan het aantal homofielen dat, simpelweg vanwege zijn geaardheid, naar de konsentratiekampen werd gesleept, op honderdduizend stellen, maar geen enkele statistiek vermeldt het nauwkeurig aantal van de homofielen die onder de druk van de Nazi's zijn bezweken en voor deze gedeporteerden is nimmer, waar ook ter wereld, een vuur ter openbare nagedachtenis ontstoken.*⁶⁴

In Vriendschap 1961-01 op p2-3 schrijft Jef Last onder het pseudoniem Ohira o.a.:

“Aan de honderdduizenden homofielen, die door de nazi's naar hun concentratiekampen gesleept werden herinnert zelfs dat niet. Niemand weet hoevelen het waren, geen enkele statistiek vermeldt hoevelen van hen in die kampen zijn doodgeranseld of uitgehongerd of op andere wijze bezweken. Voor onbekende homofielen brandt geen vlam.”

Maar ook vanuit de organisatie zelf is er die sfeer makende link. Bij het 15-jarig bestaan van het COC in 1961⁶⁵:

“In beginsel werd besloten de vereniging een gedenk-reliëfsteen aan te bieden als duurzame herinnering, niet in de eerste plaats aan het 15-jarige bestaan, maar aan de nagedachtenis van onnoembare velen, die tijdens de oorlog om hun anders-zijn werden gemarteld, vervolgd en vernietigd. Dit memento mori worde dan een ‘nationaal monument’ in het nationaal tehuis ‘De Schakel’ waarop wij ons allen voor altijd mogen bezinnen.”

Of het er ooit gekomen is, weet ik niet. Het geeft aan dat ook COC-kringen voor de vermenging van oorlog en getallen met vervolgd niet zomaar vrijuit gaan.

Het artikel van Venema

De echte klap komt in 1970 en leidt tot de mislukte kranslegging op 4 mei 1970. Ik heb er in 2020 een aparte tentoonstelling aan gewijd die dankzij corona digitaal werd:

<https://outsidethebox.ihlia.nl/dodenherdenking-1970/> (inladen van de tentoonstelling kost even). De aanleiding was een artikel van Adriaan Venema in Seq april-mei 1970: *De vervolging van homoseksuelen door de nazi's*.

⁶³ Het archief van Tom Rot en Jef Last is onderdeel van de normale collectie van het IISG.

⁶⁴ Jef Last over deportatie tijdens de 2^e wereldoorlog. In Schakel 1966-06, p 13.

⁶⁵ Vriendschap, 1961-3, p 46

Jan Rogier maakt in Vrij Nederland van 6 juni 1970 duidelijk dat het gaat om *Duitse homoseksuelen* en dat Venema zonder echte bronvermelding een Duits artikel uit het boek *Das Grosse Tabu* overneemt, slecht vertaald en met fouten gebaseerd op een ander boek⁶⁶.

Maar inmiddels was de geest uit de fles. De historicus Jan Rogier die een halve generatie ouder was dan opstandelingen van de AJAH had zijn sporen verdiend in de Stichting Dialoog en het tijdschrift Dialoog, bekritiseerde in Vrij Nederland dé geschiedschrijver van WOII, Lou de Jong over op zijn blinde vlek voor lhb'ers, maar hij bleef altijd feitelijk. Tegenover de golf van emoties van jongeren was hij niet bestand, ook later niet.

Hoe hardnekkig de Duitse cijfers in het Nederlandse geheugen blijven hangen, blijkt zelfs bij de opening van het Holocaust Namenmonument in september 2021. Van der Meer hekelt met feitelijke informatie naar aanleiding van de volgende post op Facebook van Peter Dankmeijer:

“Toch jammer dat de gedeporteerde homoseksuelen wederom en bewust zijn genegeerd en gewist uit de geschiedenis. Volgens het Auschwitz Comité: “Joden, Sinti en Roma vormden een speciale categorie van slachtoffers, omdat alleen zij werden vervolgd op raciale gronden met het nadrukkelijke doel deze groepen uit te roeien... En niet vanwege hun levensstijl... of andere gronden”. (<https://www.holocaustnamenmonument.nl/.../welke-namen.../>) Waar heb ik dat leefstijlargument ook al weer eerder gehoord? Waren dat niet de zorgzame Gristenen? Toch een beetje eigen schuld, die deportaties?”⁶⁷

Dankmeijer laat de post delen met LHBT Soest:

“Peter Dankmeijer / Paul Mepschen Ik ben blij dat Theo me heeft gecorrigeerd/aangevuld. Mijn gevoel van gekwetstheid had meer te maken met dat argument over leefstijl. Maar dat er feitelijk geen holocaust vervolging van homo's was - in Nederland - is een feit. Wel "reguliere" vervolging maar daar gaat dat monument niet over. Maar die discussie mag best gedeeld, leerzaam toch?”

Archieven

De AJAH was het radicaalste clubje binnen de FSWH. Henk Wildschut van wie IHLIA het persoonsarchief uit die periode heeft (ARCH03126), was al jong lid geworden van de AJAH. Hij verzamelde veel over acties, maar noch zijn archief, noch dat van de AJAH (ARCH03412) maar dat is niet compleet) of FWSH (ARCH03414) bevat ook maar iets wat een vooraankondiging voor de actie van 4 mei 1970 kan zijn. Wildschut was wel betrokken bij de

⁶⁶ Jan Rogier. Seq: Links en Rechts. In: Vrij Nederland, 6 juni 1970.

⁶⁷ <https://www.facebook.com/peter.dankmeijer/posts/10223282082453276> opgehaald 22-09-2021

kranslegging in 1971, maar die was al te officieel voor de activisten van 1970⁶⁸ en dus lieten ze het over aan het COC waar Wildschut ook actief was.

ARCH03129 Johannes Werres

Johannes Werres (1923-1990) was een journalist en homoactivist in Duitsland in de jaren '50, '60 en '70 van de 20e eeuw. Hij was eigenaar en schreef voor Gay News Germany. In zijn archief zit een enkel artikel waarin het claimen van de Duitse linkse homobeweging van het leed van lhb'ers in de nazitijd wordt gehemeld en een *In Memoriam* over Jaap van Leeuwen. Een artikel van Hubertus Prinz zu Löwenstein over leeftijdsgrenzen in de Duitse wet en de ideeën van de nazi's daarover is een randgeval.

ARCH03396 Schorerstichting (doos 97 map 1 Tegoeden WOII)

In de beeldvorming is behalve het Homomonument de discussie rondom homoseksualiteit als reden van vervolgingsgrond en dus recht op uitkering binnen de WUV van belang als motor voor de blijvende herinnering aan WOII.

De Schorerstichting kreeg subsidie van het Ministerie van VWS voor oorlogsprojecten onder de naam 'Tegoeden Tweede Wereldoorlog' (Materieel rechtsherstel homoseksuelen Tweede Wereldoorlog): 1) het project '*Homoseksuele mannen en vrouwen in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog*' (wat uiteindelijk het boek: *Het begint met nee zeggen*⁶⁹ wordt), 2) een biografie van Schorer van Theo van der Meer, 3) Vijftien jaar Homomonument, 4) een vertaling van een Duits artikel over naziterreur tegen homoseksuelen in West-Europa, 5) de biografie van Tiemon Hofman (erkend oorlogsslachtoffer).

Tijdschriften

De schriftelijke kennis over de actie van 4 mei 1970 komt uit *Informatiebulletin Dialoog*, 1970 nr 3-4, een nummer in zijn geheel gewijd aan die actie onder de kop: *Vermoorde homoseksuelen behoeven geen krans*. De tekst van het eerder getoonde pamflet komt ook uit die bron.

De hele actie is een knap staaltje PR uit die tijd: een verzoek te laat indienen, er is tegengas van de organisatie, zorgen dat Vrij Nederland die eerder was verschenen al een relletje begint te maken over de formele weigering, op vrijdag 1 mei 1970 een persconferentie beleggen, zodat het nog in de krant van zaterdag kan, zoals Het Vrije Volk:

“Op basis van formele en technische argumenten werd deze kranslegging geweigerd. De homofielen nemen echter aan dat ook emotionele redenen een rol speelden, gezien een uitlating van de voorzitter van het comité Nationale Herdenking tegenover een verslaggever van Vrij Nederland: ‘Het gaat er niet om dat je de mensen tegen elkaar opjaagt over de ruggen van de doden’.”p 386

De weken erna is het in de diverse kranten nog steeds een onderwerp: geen wonder dat de geest niet meer in de fles terugging. Dan te bedenken dat de Nederlandse 'homofielen' in die tijd [al] in de pers netjes werden behandeld (luister maar naar Philip Bloemendaal op YouTube vanaf 0'13" in <https://www.youtube.com/watch?v=HJFvxnNUbzw>). Hun Amerikaanse gevoelsgenoten zouden jaloers zijn geweest, de Engelse al helemaal.

⁶⁸ Zie Mariette van Staveren: De ASWH/AJAH 1968-1971 : Revolutie in de lendenen / Mariette van Staveren. Homologie, 11 (1989) 4 (juli/aug), p. 20-23 met daarin de kranslegging in 1970

⁶⁹ Het begint met nee zeggen : biografieën rond verzet en homoseksualiteit / onder red. van Klaus Müller en Judith Schuyf ; ed. Hansje Galesloot. Amsterdam: Schorer, cop. 2006 - 300 p.: ill.

Wel of niet oorlogsslachtoffer/vervolgde

Dit is onderwerp met veel discussie. Uiteindelijk is alleen Tiemon Hofman door de staat erkend als oorlogsslachtoffer. Het vermoeden is dat er meer slachtoffers zijn geweest: een deel is overleden, een deel wilde er zelf niet voor uitkomen of de familie wil dat niet. Een extra probleem is wanneer Art 248bis is toegepast, want zonder de oorlog zou dat wellicht ook zijn toegepast. Binnen de veroordeelden is er ook het probleem van mensen die op basis van het toenmalige Art248bis zijn veroordeeld die in de huidige wetgeving rond pedoseksualiteit nog steeds veroordeeld zouden worden.

Bovendien er is er de suggestie van Yvonne Scherf van 'goed' en 'fout'. Scherf die voor het Ministerie van WVC een onderzoek deed met een dermate beperkte opdracht dat andere onderzoekers ervoor bedankten: veel opgepakte homo's zouden foute Nederlanders zijn geweest waar een NSB-luchtje aan zou zitten⁷⁰.

En dan is er nog het probleem van de pers die de kern van het verhaal mist. Rob Bruntink beschrijft in de Gay Krant van 22 april 1989 het verhaal van Paul Monty die in 1941 als 16-jarige meegaat met een oudere man naar een Gronings hotel, waar ze worden betrapt door de eigenaar. Paul Monty is het pseudoniem van Tiemon Hofman. Onder zijn pseudoniem schreef hij midden jaren zestig vier homo-pulpromans en stelde het pornoblad *De Nichten* samen.

Dat Hofman wordt opgepakt wordt op basis van nazi-wetgeving 81/40 komt in het verhaal niet voor. Een belangrijke misser. Dat hij door deze affaire in het register bleef staan waardoor hij niet kon leven zoals hij dat zelf wilde, wordt nog net genoemd.

In het artikel wordt beschreven hoe de gearresteerden worden uitgescholden door Duitse soldaten die in de receptie zaten. De Nederlandse politie verhoorde nogal hardhandig en dreigde hem te vermoorden als hij lastig zou doen *"Dat mogen we van de Duitsers, dat doen we met alle flikkers, zei hij [de Nederlandse rechercheur K.]"* Maar helaas hield Paul in een boekje de namen, adressen en telefoonnummers van oudere mannen waarmee hij eerder was meegegaan. Dat boekje had ie altijd bij zich. Het boekje kan de politie wellicht op het idee hebben gebracht van prostitutie? Dezelfde avond zijn volgens Paul die mannen opgepakt en naar het Groningse politiebureau gebracht, van wie er twee zelfmoord pleegden. Bij zijn veroordeling in 1942 kreeg hij als jeugdige TBR en kwam hij na gevangenisstraf in de Kruisberg in Doetinchem terecht.

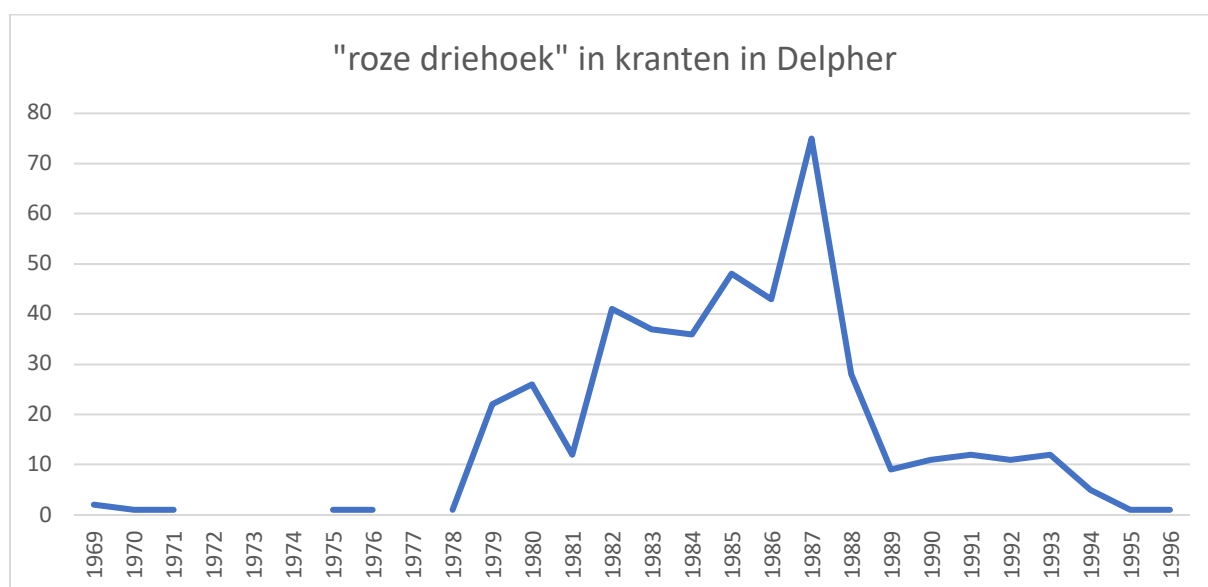
De publicatie van het artikel houdt verband met zijn strijd tegen het Ministerie van Justitie rond zijn TBR-veroordeling: *"Want 'vonnissen die ingegeven zijn door politieke motieven van de Duitse bezetter' behoorden niet in het [...] register te staan. Dat van Monty stond er wèl in – dat weet hij pas enkele weken."*⁷¹

⁷⁰ Zie bijv. Arjen Broekhuizen: Wetenschappers kraken onderzoek: homo's wel degelijk vervolgd'. In: Gay Krant, 112, 30 juli 1988, p8

⁷¹ Rob Bruntink: Paul Monty kreeg in 1941 TBR vanwege seksueel contact: "Ik ben een oorlogsslachtoffer, zonder meer. In: Gay Krant 129, 22 april 1989, p 21

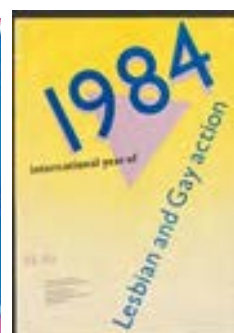
8. DE ROZE ONTPLOFFING

Tussen 1970 en 1978 gebeurt er ogenschijnlijk niet zo veel rondom het thema WOII. Bij de eerstvolgende grote stap op 3 mei 1975 wordt de roze driehoek door de Rooie Flikkers in Nijmegen geïntroduceerd. Maar het duurt een flinke tijd voor het is ingeburgerd. In de COC-bladen beginnen de hits op de zoekterm "roze driehoek" (met aanhalingstekens als één begrip) pas echt te lopen vanaf Sek, juni 1978 met een verslag van een kranslegging in Utrecht op 4 mei 1978. Je zou verwachten dat het tussen 1975 en 1978 ook wel zou scoren. In Delpher levert dezelfde zoektocht met tijdschriften een verwaarloosbaar aantal op. Bij kranten was het iets meer. Let op: grote dagbladen doen in Delpher na een bepaalde datum niet mee.

Met de komst van het Roze Front als los-vast samenwerkingsverband rond 1978/79 is de promotie van de roze driehoek verzekerd. Joling stelt in zijn scriptie vast dat ook de activisten van Roze Driehoek Eindhoven goed zijn voor flink wat vermeldingen in de dagbladen. Dat begint al met het Roze Driehoekfestival in Eindhoven in 1978.

In al het materiaal wat rondom 'roze nog-wat' geproduceerd is, is voor dit onderzoek alleen gekeken naar wat betrekking heeft op de 'roze' en 'oorlog' plus studies die uitleg geven aan de koppeling met identiteit met de oorlog als referentiekader. De meeste daarvan zijn al in NOB opgenomen en in Bijlage 2 staan de poster-items die daaraan toegevoegd kunnen worden.

De roze driehoek en de kleur roze, wordt het beeldmerk van de lhb-beweging tot ver in de jaren negentig. Al eerder aangehaald laat Joling de verschillende functies van het symbool zien. Een hele beweging laat zich meenemen in een gevoel van eenheid, zelfs bij de explosieve opkomst van allerlei deelgroepen. Ze tonen hun hang naar eenheid door ergens

het woord 'roze' te gebruiken: het roze gebaar, roze rimpel, roze in blauw, de roze jonker, de roze looper, etc. Bij de keuze van posters is een selectie gemaakt van materiaal direct betrokken op de oorlog of fascisme. Voorbeelden:

Archieven

In dezelfde tijd komt het idee voor een eigen monument op. Bob van Schijndel van de PSP belegt op 2 mei 1979 een extra vergadering van de PSP-homogroep en diezelfde dag gaat er een brief met een verzoek om een monument naar de gemeenteraad van Amsterdam:

Lieve PSP-homoos

Ik kreeg gisternacht hetvolgende idee.

We moeten in een open brief aan burg. Polak vragen om in navolging van het monument voor Zigeuners die in de konsentratiekampen zijn vermoord een monument voor homoslachtoffers op het Leidseplein of in het Vondelpark op te richten.

Zulks om de herdenking van de 200.000 vermoorde homoos levend te houden in een tijd waarin nog steeds homoos ten slachtoffer vallen aan facistische regimes in Zuid-Amerika en veroordelingsgeluiden uit konservatief-konfessionele hoek in Nederland. Het lijkt me dat we voor 4 mei hiermee in de publiciteit moeten. ...⁷²

Uiteindelijk werd de Westermarkt de plaats voor het Homomonument. Er kwam een Stichting en in 1980 een prijsvraag die professioneel begeleid werd door Benno Premsele en een commissie die bestond uit deskundigen en vertegenwoordigers van diverse politieke geledingen. Commissielid Hein Verkerk over het ontwerp:

“De ontwerpen lagen onder een laken in de kamer van Premsele. Hij hoefde alleen maar het laken weg te trekken om iedereen uit te laten roepen: dat is het! Het ontwerp van Karin Daan was een tekening waarop roze driehoeken ingetekend waren op de Westermarkt: eenvoudig maar zeer pakkend. Uiteindelijk heb ik de

⁷² Archief Bob van Schijndel: ARCH03326 Bob van Schijndel doos 1 map 1 documenten Homomonument, p22 – in de OCR-pdf

*beschrijving gemaakt voor het juryrapport: met dit monument draagt de stad tot in de eeuwigheid een roze driehoek.*⁷³

Het kostte heel wat meer moeite om het benodigde geld bij elkaar te krijgen.

Bijeenkomsten, discussiebijeenkomst en uiteindelijk een Benefiet in het Concertgebouw in 1986 wat ook geen doorslaand succes was. Met hulp van de lokale en de nationale overheid kwam het rond en in 1987 konden de driehoeken worden onthuld.

ARCH03321 Johan Meester

Meester was rond 1985 met twee andere mensen MVS Media begonnen, die lhb-radio verzorgde. In 1986 zat hij in de organisatie van het benefiet, *De Nacht van het Ochtendgloren* om extra geld voor het Homomonument te regelen. Hij regelde later Koninginnedagfeesten op het Monument.

Doos 1 map 4 van het archief bevat de stukken: Benefiet Homomonument Concertgebouw 1986.

ARCH03326 Bob van Schijndel

Van Schijndel was actief binnen de PSP en betrokken bij de oprichting van de Rode Flikkers (dus niet de Rooie Flikkers uit Nijmegen en Amsterdam) later bekend als de PSP-homogroep. In 1977 was hij voorzitter van de actiegroep 'Kies een flikker in de Raad' In 1980 kwam hij in de Amsterdamse gemeenteraad, was vanaf 1983 bestuurder van de Stichting Homomonument. In de lange lijst met acties en activiteiten was hij o.a. van 1999 – 2004 lid van de Eerste Kamer voor Groenlinks.

Van zijn archief bevat doos 1: Documentatie rondom Homomonument Amsterdam 1979-1989 (vooral vanuit zijn politieke achtergrond) en gaat doos 2 map 2 over het Homomonument.

Niet aanwezig

Begin jaren tachtig was Pieter Koenders met zijn scriptie, boek en promotie gekomen. Hij was betrokken bij de Stichting Homomonument maar bleef altijd het brede karakter van een monument voor alle vervolgingen benadrukken. Desondanks is de link met WOII gebleven. Koenders is later archivaris geworden bij het Nationaal Archief. Zijn archief van scriptie, boek en proefschrift is niet bij IHLIA ondergebracht.

Tijdschriften

De Gay Krant (die graag initiatieven van linkse groepen cynisch benaderde) stelde zich ongeveer in dezelfde tijd met enige bombarie achter het initiatief (van wat nu GroenLinks heet) voor een *Internationaal Homomonument* in Den Haag. Dat monument maakt op zich geen link met WOII en dat is iets wat tussen de regels door als positief werd gezien door de Gay Krant.

De Gay Krant kon aardig sneren over de financiële problemen bij het Amsterdamse monument, maar toen er in Den Haag discussie ontstond over 1) de originaliteit van het ontwerp en 2) eindeloos gezeur kwam over de locatie droogde de informatie in de

⁷³ Hein Verkerk : Een roze mars door de instituties RL-levensboek 27, 2016, p 53.

kolommen langzaam op. Overigens is het monument er gekomen en is het ontwerp van de lokale kunstenaar Theo den Have overeind gebleven. Het werd in 1993 onthuld en staat na een omzwinging nu op de Koekamp (met een tekst van Ida Gerhardt).

De webpagina over dit monument stelt dat het begin van het monument was de PSP/PPR/CPN nota *'Een poot tussen de deur'* voor de gemeente Den Haag⁷⁴. Waarschijnlijk bedoelt de pagina dat dit in een begeleidend schrijven is verwoord of misschien in voorstel⁷⁵. Overigens heeft ook Utrecht een monument maar dat is gerelateerd aan de sodomieprocessen van 1730-1731.

De meeste artikelen in Nederlandse lhb-bladen zijn in het verleden beschreven, in de eerste ronde al deels naar NOB gegaan en in de tweede ronde komen daar door de bredere opdracht nog 270 bij.

Bij het doornemen van de bladen als de Gay Krant zijn nog een paar belangrijke artikelen gevonden die nog beschreven moeten worden. In het aparte document *Homoseksualiteit in en rond WOII - tijdschriften als bron [2021-11]* is een poging gedaan om kleiner materiaal uit de bladen plus sfeer makende alinea's overzichtelijk bij elkaar zetten.

Invloed vanuit Duitsland

De roze driehoek was door de Rooie Flikkers definitief Nederland binnengebracht, de invloed van de Berlijnse HAW en *Schwuchtel* raakte ook andere groepen in Nederland en België. In Eindhoven had je de radicale groep de *Roze Driehoek* die daar stevig aan de weg hebben getimmerd. In de *Verkeerde Krant* (1979-1989) deden ze daar verslag van hun acties waarbij 4 mei natuurlijk een speerpunt was.

Maar als je verder afzakt richting Vlaanderen zie je wel bronnen als die van *De Rooie Vlinder* (Gent-Antwerpen) (1976-1981 plus een nummer uit 1991), maar in de kolommen speelt WOII niet dezelfde ideologische rol die WOII in Nederland in de lhb-beweging speelde. Alleen enkele nummers uit 1978 wijken af. Er is blijkbaar naar het noorden en oosten gekeken.

In Rooie Vlinder 1978-5 staat een lang artikel *De roze driehoek en het verhaal van een massamoord* gebaseerd op de brochure van Wolfgang Harthausen: *Der Massenmord an Homosexualität im Dritten Reich*. De grens tussen lhb'ers in Duitsland en België wordt ook hier niet scherp getrokken.

De activisten achter De Rooie Vlinder lieten zich ook door het noorden en oosten inspireren om bij de nationale herdenking van de slachtoffers van WOII-aandacht te vragen voor de positie van lhb'ers in WOII. In Vlaanderen betekent dit proberen bij de herdenking in (kamp) Breendonk (in de buurt van Antwerpen) dit over het voetlicht te krijgen. In het maart en

⁷⁴ https://nl.wikipedia.org/wiki/Internationaal_Homomonument_Den_Haag opgehaald 21-09-2021

⁷⁵ Misschien heeft IHLIA een eerste versie van de nota, maar ik kon het niet vinden.

septembernummer 1978 wordt er verslag van gedaan. Één foto met onderschrift is typerend over hoe ze bejegend werden:

Voor het ontbreken van de rol van WOII in roze Vlaanderen doe ik hier een mogelijke verklaring die hopelijk uitmondt in meer onderzoek: de rest van dat tijdschrift ademt een Franse ideologische benadering uit. Net als in Frankrijk (en

Italië?) lijkt de Belgische lhb-beweging zijn weg te zoeken in de socialistische en communistische ideologie en daar te proberen (net als feministen in die periode) de linkse beweging te veranderen. In Nederland is de anarchistische invloed (Provo, PSP) in de lhb-beweging veel groter en zetten lhb'ers zich af tegen de eveneens burgerlijke moraal van links. De Rooie Flikkers noemden zich zo omdat ze vonden dat ook bij links veel moest veranderen. Het blad De Rooie Vlinder ademt de sfeer van een links discussieblad.

De roze driehoek en de strijd tegen aids

Tot slot: via een omweg van ActUp's in Amerika wordt de roze driehoek ook gebruikt in het logo van ActUp alleen staat de driehoek met de punt naar boven.

In het Amerikaanse actie-bewustzijn was het leed wat de lhb-beweging in de jaren tachtig en negentig werd aangedaan vergelijkbaar met de 'uitroeiing' door de nazi's. In hun pamfletten en in stukken in Amerikaanse tijdschriften wordt de link met de holocaust gemaakt. In de ActUp's van Europa is deze link nauwelijks aanwezig. Wel wordt de omgekeerde roze driehoek gebruikt als embleem van ActUp.

9. WEL OORLOG, WEL/GEEN ROZE, WEL/GEEN ROZE DRIEHOEK

In het onderzoek is tijd gestoken in materiaal die de 'afloop' zou beschrijven. Alleen gaandeweg werd duidelijk dat 'de oorlog' in het collectieve bewustzijn en ook het lhbt-bewustzijn nooit kan zijn afgelopen. Vandaar een apart hoofdstuk 9 over de niet-afloop.

Wat wel gebeurd is, is dat de oorlog ook in lhbt-kring weer grotendeels terug is in handen van (historische) onderzoekers. Maar zoals eerder gesteld is het beeld van onderdrukking en vervolging hardnekkig. Koenders begint al in 1982/83 het beeld van de grote getallen aan te vallen. In hoofdstuk 5 is de moeite beschreven van Frijtag om in 1995 de oorlog aan de historici terug te geven, in hoofdstuk 6 is er nog een voorbeeld uit 2021 rond de opening van het Holocaust Namen Monument. Maar het gaat langzaam.

Door de aids crisis en de manier waarop de lhb-beweging daarop reageerde en daarmee ook respect in de samenleving afdwong, kreeg het activisme een andere wending. De oorlog, de roze driehoek, uitgezonderd ActUp, verdween naar de achtergrond. Gaandeweg ging de lhb-beweging opereren in een wereld waarin ook andere gemeenschappen veel leed van aids ondervonden en om solidariteit vroegen. Er kwamen andere, bredere, symbolen zoals het rode lintje.

Hoezeer het ook anders werd: roze bleef de kleur van de lhbt-beweging. Natuurlijk omdat veel activisten die kleur in de naam van hun subgroepje gebruikten, maar ook omdat het gekoppeld bleef aan het besef over WOII als verschrikkelijke periode. Op 4 mei wordt elk jaar door een grote groep lhbt'ers verspreid over het hele land deelgenomen aan herdenkingsbijeenkomsten en kransleggingen: *Dat nooit meer*. Maar het activisme gekoppeld aan de naziperiode is in grote lijnen weg. Niet zonder slag of stoot.

COC

Het COC en de bladen van het COC hebben een prominente rol gespeeld in de beeldvorming over getallen, over de vervolgingen en het activisme wat daaruit voortkwam. In de aids crisis gaat het COC meer beleid voeren op het gebied van belangenbehartiging voor de lhb-groep getroffen met aids. Daarmee raakte het roze driehoek-activisme op een tweede plan.

Begin jaren negentig in de aids-periode neem het COC afscheid van het activisme 'oude stijl' en dat leidt tot een behoefte aan een nieuw gezicht, een nieuwe huisstijl, plus een nieuw logo (wat nog steeds gebruikt wordt) en zoals later blijkt ook een nieuw blad: XL. Kijk ook nog eens naar de Grafiek 4 en 5 en zie daar de aandacht voor fascisme en nazisme na 1987 uitsterven. Het waarom ervan heb ik niet onderzocht. Het zal wellicht te maken hebben met de aandacht voor aids, later de noodgedwongen bezuinigingen en verschuiven van (aids)functies naar andere organisaties in het veld of wellicht met het vertrek van de oude garde.

Uit Homologie (zie de discussie van Von Frijtag uit 1995) weten we dat de discussie nog doorloopt. Het COC heeft daar ook last van maar zet door. In december 1991 wordt de

ontwerper De Vries van de nieuwe huisstijl geïnterviewd en dan komt het ontbreken van de roze driehoek en überhaupt de kleur roze ter sprake:

“Er komt dus geen roze in het logo voor, evenmin als de driehoek. ... De Vries: 'We hebben niet bewust gekozen voor de afwezigheid van het roze. Het COC had ons eisen voorgelegd, en naar die eisen hebben we een logo gemaakt. Er is geen moment in ons opgekomen dat het roze daarbij betrokken zou moeten zijn. We moesten een logo ontwerpen dat zou voldoen aan de eis van de professionaliteit. Dat is ook de reden dat de driehoek er niet in verwerkt is: een logo met een driehoek zou naar onze mening niet overeenkomen met de wens dat een logo een breed maatschappelijk gedragen beeld van een instelling is.'

.... 'In de eerste plaats geloof ik niet meer zo in dat 'strijd-idee'. Tien jaar geleden of daarvoor kon je inderdaad spreken over een echte strijd. Maar naar mijn mening is die tijd nu wel afgelopen. Homoseksualiteit is naar mijn persoonlijke mening breed geaccepteerd. ...

Opvallend was wel, dat [op de inspraakavonden] juist mensen die de oorlog niet meegemaakt hadden vielen over het ontbreken ervan. Terwijl juist oudere mensen, die de oorlog meegemaakt hebben, het gevoel hadden, dat de roze driehoek er niet zo nodig in hoefde.¹⁷⁶

De afdeling Kennemerland ligt al meteen dwars in een open brief aan het bestuur:

'Vijfenvertig jaar lang uit de kast komen van het COC met flikkers, potten, homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, homofielen en nichten. Na 45 jaar mogen we geen kleur meer bekennen.¹⁷⁷

Ook Pieter Koenders doet een duit in het zakje:

“Dat het geen roze driehoek is geworden acht ik ook juist, want die zou het COC op een 'beweging' doen lijken terwijl men kennelijk meer een 'organisatie' voor ogen heeft. Maar wat een gelul van die ontwerper zeg. Dat de kleur roze niet eens bij hem was opgekomen vond ik meteen al verdacht. Maar god-bewaar-me voor zijn goedbetaalde tevreden achteroverleunende brede-maatschappelijke-acceptatie filosofie. Als die school maakt wordt het spoedig weer hard knokken.¹⁷⁸

Gay Games

De Gay Games in 1998 markeren een soort keerpunt. In het logo zit een tulp en een dunne roze driehoek maar verder is er veel geel en komt de regenboogvlag in beeld. Het ontwerp is van Kees Ruyter die ook de poster voor het COC van 1984 heeft ontworpen (maar toen voor TotalDesign). Hij wist de driehoek wel te combineren met andere kleuren.

De organisatie van de Games was de aanleiding voor wat nu Pride Amsterdam heet en vooral bekend is om de Canal Parade. De organisatie daarvan werd sterk beïnvloed door de Amsterdam lhb-horeca en richtte zich op een internationaler publiek waar de regenboogvlag steeds bekender werd.

⁷⁶ Presentatie COC-huisstijl : professionaliteit als beeld / Eric Metz ; Peter Simon de Vries. In: Sek, 21 (1991) 12 (dec), p. 8

⁷⁷ Sek 1991 nr 11, p 15.

⁷⁸ Sek 1992, nr 2 , p21

De Games zijn ook een keerpunt in de diepe aids crisis. In 1996 wordt met succes de triple therapie tegen hiv ingezet. Er stonden daardoor mensen letterlijk uit hun bijna-graf op. Er stierven nog steeds aan aids maar richting 1998 werd duidelijk dat de urgentie van aids die in de lhb-beweging heerste tussen 1984 en 1996 minder groot werd. Het feestelijke karakter van de Games en het gevoel een weeklang in Amsterdam de 'meerderheid' te zijn, gaf lucht aan een zwaar vermoeide beweging.

Schorerstichting

De Schorerstichting die in oorsprong dateerde van vóór de roze revolutie maar die door de fusie met de SAD roze revolutionairen binnenkreeg, ging eind jaren negentig toen het SAD-deel verwaterd was en de organisatie weer trots alleen Schorerstichting heette ook over tot een nieuw logo. En jawel: een cirkel gemaakt van regenboogkleuren met in het midden een roze stip.

En het Homomonument dan?

Het monument bestaat ontegenzeggelijk uit drie roze driehoeken. Van hardsteen. Oprijzend uit de grond en met een trap duidelijk in het water als driehoek. Het voordeel is dat men kan blijven verwijzen naar de bron van de kleur roze en dat men makkelijk een link kan leggen naar de verschrikkingen van vervolging in extreme vorm. Maar ja, alle letters van alle niet-openlijk heteroseksuele groepen in het lhbt-alfabet willen zich vertegenwoordigd zien. De regenboogvlag is daarvoor meer geschikt.

Omdat het monument een levend monument is en er elk jaar op hoogtijdagen bijeenkomsten en feesten worden georganiseerd, is de regenboog boven het monument verschenen. En zie: in een nieuw logo uit 2015 is de gulden middenweg gevonden.

Roze driehoek in collectieve herinnering

Voor het 40-jarig bestaan van IHLIA kozen externe vormgevers van een reclamebureau er opzettelijk voor om de roze driehoek van weleer te koppelen aan ('te laden met') het beeld

Figuur 2: een gedroomde campagne

Figuur 3; Fast Forward

over (l)hbt(i)-Pride. De voorlopers van IHLIA komen voort uit de roze explosie. Veel van wat verzameld is/wordt heeft te maken met activisten uit die explosie-periode⁷⁹. Wil je die mensen bereiken dan is de link met de driehoek logisch, wil je de mensen die aan lhbt(i) als 'Pride' denken bedienen dan moet je dát woord gebruiken. *Fast Forward* is er nooit gekomen, maar het gaat om het idee. Driehoeken anders dan met de punt naar beneden vond de commissie wat te ver gaan. In de andere voorstellen wordt met twee driehoeken gewerkt die samen de letter 'w' van *with pride* vormen. En dat concept is gebleven.

⁷⁹ De concept-bedenkers zijn blijkbaar vergeten dat de roze driehoek pas in de jaren zeventig werd geïmporteerd.

Figuur 4: tekst bij de ingang van de tentoonstelling in de OBA Amsterdam, tentoonstellingsruimte.

10. DE BLIJVENDE INVLOED

De opdracht was meer materiaal over de oorlog zelf, de aanloop ertoe, en zoals het eerst heette de afloop. Dat is een slechte term voor de dingen die na 1950 zijn gebeurd. Want het loopt niet af. De oorlog is blijvend. Daarom is hier gekozen voor de invloed op het activisme en de blijvende invloed.

De oorlog als waarschuwend baken zal nog lang bestaan. Bij de monumenten in Belgische, Franse en Engelse steden en dorpen voor WOI worden elk jaar nog bloemen gelegd en zijn er bij lustrumjaren in de grote plaatsen herdenkingen. De geestelijke ontwrichtingen van de totale oorlog die WOII was, zullen waarschijnlijk nog langer nadreunen omdat er meer 'gewone' mensen direct bij betrokken waren en door de genocide die er mee gepaard ging.

Al die WOII-monumenten die in eerste instantie bedoeld waren om verzetshelden te herdenken, of de gevallen in de strijd of het glorieuze verzet of de ellende van de oorlog of de mensen die in de kampen zijn omgekomen. Het lijstje is lang omdat de oorlog totaal was.

De nieuwe of hernieuwde verhalen elk jaar weer eind januari rond de herdenking van de bevrijding van kamp Dachau en rond 4 en 5 mei zouden kunnen afstompen maar doen dat niet omdat we juist daardoor beseffen wat de gevaren van het uitsluiten van individuen en groepen zijn.

Elk jaar weer worden we met de neus op de feiten gedrukt dat antisemitisme levend is en zelfs weer groeit. Dat groter wordend rechts steeds meer behoefte krijgt aan ontkenning van de genocide of andere fouten in de oorlog. Dat rechts nu behoefte heeft aan politisering van de oorlog (bijvoorbeeld in het gebruik van aanhalingstekens), zoals links en dan vooral de communisten, de oorlog in de jaren zestig en zeventig naar zich toetrok.

Van de lhbt+-gemeenschap hebben de lhb'ers meestal met links meegevochten omdat daar de ketenen van heteroseksisme het eerst werden losgemaakt. Ze hebben veel gegeven en veel gewonnen en het groeiend aantal letters in de alfabetsoep profiteert daar nu van.

Als je wilt beschrijven wat de les zou moeten zijn van WOII dan is het dat de afwijkers van de norm het meest gevaar lopen en dat de haat tegen afwijken ongemeen diep zit en vooral niet rationeel is.

11. VERDER ONDERZOEK

Al wandelend door het materiaal heen kom je dingen tegen waarbij het jeukende gevoel krijgt dat je dat graag nader zou onderzoeken. Dat viel duidelijk buiten het project waar dit het verslag van is. Ik hoop toch dat ik hier ideeën kan aandragen voor verder onderzoek. Wellicht dat ik zelf nog eens de kans krijg.

1. Politisering homoseksualiteit

In de aanloop naar de oorlog wordt homoseksualiteit gebruik door links en rechts. Het beeld van lhb'ers als monsters of als gedegenereerden is niet alleen dan hardnekkig (denk aan Anita Bryant, christelijk Nederland, etc.). Het zou interessant zijn om uit de kluwen van maatschappelijke vooroordelen en juridische tegenwerking een specificering van politieke belangen te onderzoeken, eventueel toen en nu.

2. Delpher en de jaren dertig

Ik heb hier in verslag een paar voorbeelden laten zien hoe je bronnen ook op andere manieren zou kunnen gebruiken. Joling met zijn onderzoek over de roze driehoek laat dat op een andere manier zien. Delpher.nl kan dankzij de zoekmogelijkheden een beter beeld schetsen over lhb en de jaren dertig. De bevindingen moeten dan wel worden aangevuld met zoeken in kranten en tijdschriften die niet in Delpher zitten.

Een van de hypotheses die onderzocht zou kunnen worden, is dat conservatieve katholieken en protestants christenen door de opkomst van het eerst het fascisme en later nazisme uit eigen belang⁸⁰ de conservatieve ideeën over moraal sterker gaan uitdragen en dan vooral op plekken waar de moderniteit dreigt door te breken: de katholieken proberen de ideeën van artsen bij te stellen (artsencongres 1939), Nederlandse Katholieke Actie vanaf 1936 voor de bredere bevolking; bij de protestanten en dan vooral bij hen bij wie Het Woord met hoofdletters wordt geschreven is er opbloei van tijdschriften, zoals Horizon, het Apologetisch-Thetisch Tijdschrift.

3. Persoonlijke verhalen in Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI), het oral history project van Warffemius en de dagboeken bij het NIOD

Hier zouden nog wel eens hele interessante perspectieven in kunnen zitten.

4. Levensverhalen doorploegen op het dagelijkse leven in de oorlog

Zie ook boven in de persoonlijke verhalen, maar dit zou iets specifieker kunnen op lhb-contactleven in de oorlog

5. Hoe zat het met de Zwitserse neutraliteit: een literatuuronderzoek is waarschijnlijk al voldoende.

⁸⁰ Uit mijn opleiding aan de VU is een opmerking van docent Klassieke Oudheid Luuk de Blois, later hoogleraar aan de KU Nijmegen enigszins bijgebleven: als je de Romeinse Keizers nieuwe wetten op het gebied van moraal ziet uitbrengen dan betekent dat de oude dus niet werkten. Hoe meer er komen, hoe duidelijker het wordt dat er verandering gaande is.

6. Verschil NL en B en F

Is er inderdaad een verschil in de rol van WOII in de lhb-bewegingen in deze landen (vraag Duyvendak) en is er dan iets voor te zeggen dat de lhb-beweging in NL anarchistischer is en B & F dichter bij de socialistische ideologie blijft?

7. Onderzoek van de Helm de Laat naar Pyke Koch weer oppakken

8. Theorie van Jensen over Amerikaanse bron van het begrip Homocaust checken

9. De wijzigingen na 1987/1988

Is er een onderzoek op te zetten waarbij het effect van de aids crisis de rol van de roze driehoek naar achteren doet verdwijnen?

10. Slachtofferschap

En misschien iets breder: de rol van slachtofferschap als emancipatiemiddel.

BIJLAGE 1 Seksueel geweld in WOII

WWII concentration camp gay / sexual violence

1. Sexual Violence against Men and Boys during the Holocaust: A Genealogy of (Not-So-Silent) Silence / Dorota Glowacka. In: German History, Volume 39, Issue 1, March 2021, Pages 78–99 // A correction has been published: German History, Volume 38, Issue 4, December 2020, Page 695, In the above article several references to the University of Southern California (USC) Shoah Foundation Visual History Archive have been corrected.
2. Gay Men under the Nazi Regime | Holocaust Encyclopedia / The Nazi regime carried out a campaign against male homosexuality and persecuted gay men between 1933 and 1945.
3. MEMORIAL AND MUSEUM / AUSCHWITZ-BIRKENAU : Homosexuals. A Separate Category of Prisoners: Articles to read: |
 - Robert Biedroń, Nazism's Pink Hell
 - Joachim Neander, To My Comrades – from Karl...
4. The article Homosexuals. A Separate Category of Prisoners was published in the Pro Memoria periodical, published by the Auschwitz-Birkenau Memorial and the Auschwitz-Birkenau Death Camp Victims Memorial Foundation in Oświęcim
5. Male Rape in Auschwitz?: An Exploration of the Dynamics of Kapo-PiepelSexual Violence in KL Auschwitz during the Holocaust / Landwehrkamp, Laura. - Uppsala University, Disciplinary Domain of Humanities and Social Sciences, Faculty of Arts, Department of History, The Hugo Valentin Centre. - 2019 (English)
6. Historian uncovers reality of male rape during times of war / Alicia Jasmin. New Orleans, Tulane University, 2017 ajasmin@tulane.edu
7. The US Army and Male Rape during the Second World War / R.M. Douglas. Journal of Contemporary History ; First Published June 11, 2020 Research Article -- <https://doi.org/10.1177/0022009420925874> // Abstract: While most victims of sexual offences perpetrated by US servicemen during the Second World War were women and girls, rape and sexual assault of men and boys were not uncommon. 75 such cases are examined here. Analysis of these reveals that considerable parallels existed between the experiences of male and female victims, as well as the ways in which the crimes were handled by the military authorities. Perpetrators' methods and motives, however, varied widely, suggesting that existing theories of sexual offending against male victims may require revision in the light of historical evidence.

BIJLAGE 2 Posters met link naar WOII

Nummer: B1574
 Titel: 5 mei : cultureel bevrijdingsfestival
 Jaar: 1989
 Formaat: 49.5 x 34.5 x
 Kleur: z/w
 Procede:
 Ontwerp:
 Foto:
 Druk:
 Land: Nederland
 Stad: Haarlem
 Uitgever: Zero
 Trefwoord: festivals # homobeweging # lezingen
 Thema: geschiedenis

Annotatie: Oa. een lezing van Jan Herman Veenker "Homobevrijding toen en nu", mede georganiseerd door het COC.

Opmerking:

Nummer: B1612
 Titel: Dinsdag 4 mei : Herdenking der Gevallen
 Jaar:
 Formaat: 42 x 29.5 x
 Kleur: grijs/zwart
 Procede:
 Ontwerp:
 Foto:
 Druk:
 Land: Nederland
 Stad:
 Uitgever: COC ?
 Trefwoord:
 Thema:

Annotatie: NOG TE SCANNEN!

Opmerking:

Nummer:

Titel: Lebensbedingungen von Lesben im
Faschismus

Jaar: 1988

Formaat: 29.5 x 42 x

Kleur: roze/zw

Procede: kopie

Ontwerp:

Foto:

Druk:

Land: BRD

Stad: Bremen

Uitgever: Universit\st

Trefwoord: lesbische_vrouwen # fascisme

Thema: lesbische_vrouwen

Annotatie:Donnersta, 4.2.1988 Gastvortrag Dr. Ilse Kokula

Opmerking:

Nummer: B2053

Titel: Elbert van der Biezen : stop
fascisme

Jaar: 1984

Formaat: 32 x 45 x

Kleur: zw/w

Procede: druk

Ontwerp:

Foto:

Druk:

Land: Nederland

Stad: eindhoven

Uitgever:

Trefwoord:anti-homogeweld #

Thema: geweld

Annotatie:deze advertentie is geweigerd door het Eindhovens Dagblad

Opmerking:

Nummer: B2255

Titel: De grenzeloos boos-krant... : ... Britse anti-homowet in de context van een verrechtsend Europa

Jaar: 1988

Formaat: 42 x 29.5 x

Kleur: zw/w

Procede: kopie

Ontwerp:

Foto: Marike Schuurman

Druk:

Land: nederland

Stad: amsterdam

Uitgever:

Trefwoord: lhbti-beweging # uk # wetgeving #

Thema: beleid/politiek/wetgeving

Annotatie:

Opmerking:

Nummer: B2426

Titel: Heeft roze afgedaan? ; Het perspectief van de lesbische- en homobeweging : lezingencyclus

Jaar: 1997

Formaat: 40 x 28 x

Kleur: roze, zwart, zilver

Procede: druk

Ontwerp:

Foto:

Druk:

Land: Nederland

Stad: amsterdam

Uitgever:

Trefwoord: lhbti-beweging # emancipatie #

Thema: homo/lesbische_beweging

Annotatie: 18 mei, 1 juni, 15 juni
dubbelzijdig # gaatjes

Opmerking:

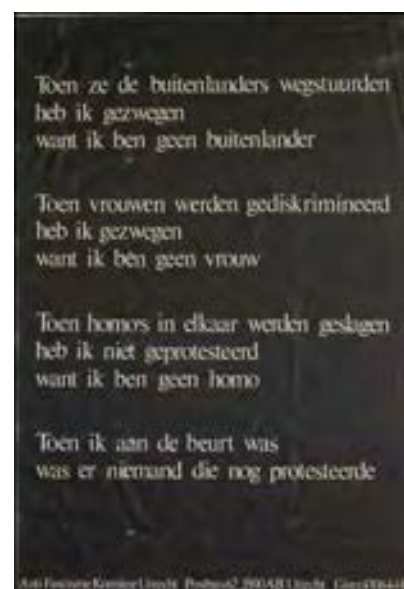
Nummer: C0606
 Titel: Uitgeverij SUA Amsterdam : Pieter
 Koenders : Homoseksualiteit in bezet
 Nederland
 Jaar: 1984
 Formaat: 48 x 34 x
 Kleur: paars/roze
 Procede: druk
 Ontwerp:
 Foto:
 Druk:
 Land: Nederland
 Stad: amsterdam
 Uitgever: sua
 Trefwoord: fascisme # nazisme # mannelijkheid #
 Thema: geschiedenis

Annotatie: Promotiecampagne van het in 1984 verschenen boek.

Opmerking:

Nummer: C0945 # C3597
 Titel: Toen ze de buitenlanders wegstuurden ...
 Jaar: 1984
 Formaat: 60 x 40 x
 Kleur: zwart
 Procede: druk
 Ontwerp:
 Foto:
 Druk:
 Land: Nederland
 Stad: utrecht
 Uitgever:
 Trefwoord: politiek # anti-fascisme # attituden #
 Thema: attituden/opinies

Annotatie: vrij naar ??? gedicht Toen ze de
 buitenlanders wegstuurden heb ik gezwgen want ik ben geen
 buitenlander Toen vrouwen werden gediskrimineerd heb ik
 gezwegen want ik ben geen vrouw

Toen homo's in elkaar werden geslagen heb ik niet
geprotesteerd want etc.

expo

Opmerking:publicatie

C3597 gaaf exemplaar

Nummer: C0948

Titel: 80.000 homoseksuelen zijn door de
nazibeulen ... : moeten jullie nog een
keer van het nazituig op je mieter

Jaar:

Formaat: 60 x 43 x

Kleur: z/w

Procede: druk

Ontwerp:

Foto:

Druk:

Land: Nederland

Stad:

Uitgever:

Trefwoord:politiek # nazisme # anti-fascisme #

Thema: geschiedenis

Annotatie:expo

publicatie

Opmerking:

Nummer: C1053

Titel: ThemawEEK over homoseksualiteit en fascisme : Utrecht, 1 t/m 5 mei 1985

Jaar: 1985

Formaat: 57.2 x 40.5 x

Kleur: zwart/roze/rood

Procede: druk

Ontwerp: Ronald Pieket_Weeserik

Foto:

Druk:

Land: Nederland

Stad: utrecht

Uitgever:

Trefwoord: fascisme # debatten # lezingen # film #

Thema: homo/lesbische_studies

Annotatie: De themawEEK omvat een landelijke dag, een tentoonstelling, films en een culturele avond.

Aan de hoeken beschadigd.

Opmerking:

Nummer: C1241

Titel: Homo's samen de straat op! 3 mei: straatmanifestatie ; 4 mei: kranslegging

Jaar: 1975

Formaat: 43 x 61 x

Kleur: rood

Procede: zeefdruk

Ontwerp:

Foto:

Druk:

Land: Nederland

Stad: nijmegen

Uitgever:

Trefwoord: homo/lesbische_jongeren #

Thema: homo/lesbische_beweging

Annotatie: Georganiseerd door de 'Nijmeegse Jongeren Werkgroep Homosexualiteit'.
expo

Opmerking:

Nummer: C1323
 Titel: 'vrouw in verzet-toen en nu' : 4 en 5 mei
 amsterdam 1985
 Jaar: 1985
 Formaat: 59.5 x 42 x
 Kleur: rood/zwart
 Procede: druk
 Ontwerp:
 Foto:
 Druk:
 Land: Nederland
 Stad: amsterdam
 Uitgever:
 Trefwoord: vrouwen # dodenherdenkingen # nederland
 Thema: vrouwenbeweging
 Annotatie: L

Opmerking:

Nummer: C1986
 Titel: Schwule gegen Unterdrückung und
 Faschismus
 Jaar:
 Formaat: 59.0 x 42.0 x
 Kleur: rood, roze, paars
 Procede: druk
 Ontwerp:
 Foto:
 Druk:
 Land: BRD
 Stad: berlijn
 Uitgever: lothar lang
 Trefwoord: anti-fascisme # homobeweging # brd
 Thema: homo/lesbische_beweging
 Annotatie: expo

Opmerking:

Nummer: C3824

Titel: Roze Wester festivals 99 :
homomonumentamsterdam

Jaar: 1999

Formaat: 69 x 49 x

Kleur: roze, zwart, wit

Procede: druk

Ontwerp: hennipman+schalken

Foto: Jan Carel Warffemius

Druk:

Land: Nederland

Stad: amsterdam

Uitgever: gala

Trefwoord: lhbti-beweging # feesten # festivals #

Thema: homo/lesbische_beweging

Annotatie: 30 april, 5 mei

